

TRO
◆
VETANDE
◆
ARTIFICIELL INTELLIGENS

Vem vet vad?

Bengt W Sahlberg

Stockholm i oktober 2024
Bengt Sahlberg
Hemsida: www.ebsahlberg.se

Tryckeri: Elanders Sverige AB

INNEHÅLL

PROLOG	6
SKAPELSEN ♦ LIVET ♦ DÖDEN	8
Att tänka rätt	9
ALLT BÖRJAR	9
- <i>Vad säger religionen?</i>	9
- <i>Vad säger vetenskapen?</i>	12
- <i>Vad säger artificiell intelligens (AI)?</i>	13
LIV UPPSTÅR	15
- <i>Vad säger religionen?</i>	15
- <i>Vad säger vetenskapen?</i>	17
- <i>Vad säger artificiell intelligens (AI)?</i>	18
MÄNNISKAN FORMAS	20
- <i>Vad säger religionen?</i>	20
- <i>Vad säger vetenskapen?</i>	22
- <i>Vad säger artificiell intelligens (AI)?</i>	22
MÄNNISKAN DÖR	24
- <i>Vad säger religionen?</i>	24
- <i>Vad säger vetenskapen?</i>	26
- <i>Vad säger artificiell intelligens (AI)?</i>	27

VÄRLDEN GÅR UNDER	28
- <i>Vad säger religionen?</i>	28
- <i>Vad säger vetenskapen?</i>	29
- <i>Vad säger artificiell intelligens (AI)?</i>	29
KOMMENTAR	31
RÖTTER ♦ RITER ♦ ROLLER	32
- Geografi och historia	33
- Heliga platser och vallfärd	34
- Prästerskap och mission	36
- Bön och gudstjänst	37
- Offer och gåvor	38
- Dop och konfirmation	39
- Omskärelse och tatuering	40
- Mat och måltider	40
- Martyrskap och helgon	42
- Mirakler och uppenbarelser	43
- Magi och vidskepelse	44
- Straff och våld	46
- Astrologi och astronomi	51
- Kunskap och utbildning	51
KOMMENTAR	53

DEN GYLLENE REGELN	59
- Två världar	60
- Biologisk dualism	60
- Etik och moral	62
LITTERATUR OCH KÄLLOR	65
REGISTER	70

PROLOG

Före människosläktet fanns ett rikt växt- och djurliv på planeten Jorden. Men inte religion eller vetenskap - och inte heller artificiell intelligens.

Med människan börjar ett sökande efter svar på frågor om varför just vi, just nu, befinner oss just här. Sökandet leder till grundande av religioner vilka lanserar idéer om hur övernaturliga aktörer ligger bakom allt, om vad dessa aktörer förväntar sig av människorna och om hur kontakterna med de övernaturliga aktörerna bör skötas för att livet på jorden ska bli så bra som möjligt. Och inte minst hur man ska agera för att i ett liv efter detta hamna i en himmel och inte i ett helvete.

Profeter och förkunnare har på den grunden skaffat sig makt och inflytande genom att spela roller som jordiska representanter för det övernaturliga, medan tillbedjare och anhängare knutits till tron genom socialisering, gruppträck, rädsla eller behov av tröst.

Samtidigt finns det många som tvivlar på att det verkligen finns en övernaturlig värld. Man menar att det saknas belegg för att den faktiskt existerar. Tron på en övernaturlig värld skulle då vara ett naturligt resultat av en evolutionär process i vår hjärna. Övernaturliga fenomen som gudar, djävlar, andar, demoner, jättar, tomtar, troll, varulvar, gengångare, spöken, himlar och helveten har vi då uppfunnit för att hitta svar på det vi inte förstår.

Idag är det många som undrar hur den nya tekniken med artificiell intelligens (AI) kan komma att påverka vår syn på livet och den övernaturliga världen.

Vi ska i den här boken lyfta fram hur våra föreställningar om en övernaturlig värld har utvecklats och jämföra med vad vi kommit fram till genom vetenskapliga studier. Och vad artificiell intelligens (AI) har att säga i ämnet.

Du kan själv fundera över vilken verklighet och vilka världsbilder som förefaller mest rimliga och troliga utifrån din personliga kunskapshorisont.

SKAPELSEN

LIVET

DÖDEN

Att tänka rätt

Över ingången till Sveriges äldsta universitet, Uppsala universitet, kan man läsa devisen: *Tänka fritt är stort men tänka rätt är större.*

Vad menas med att tänka rätt? Är det att ha kunskap, att känna till, äga visshet, förstå, inse, vara medveten? Är det förmågan att lösa problem? Att se samband? Att skilja på sant och falskt?

Att tänka rätt ur ett *religiöst perspektiv* förutsätter tro på en övernaturlig värld. Utan relationen till en övernaturlig värld blir religionen en ideologi bland alla andra.

Att tänka rätt ur ett *vetenskapligt perspektiv* förutsätter förankring i empirisk kunskap utan koppling till något övernaturligt.

Det är mot den bakgrunden som den här bokens beskrivning av religioners och vetenskapens olika världsbilder och berättelser ska ses.

ALLT BÖRJAR

Vad säger religionen?

I så gott som alla religioner finns berättelser om hur allt börjar. Det blir en spektakulär mix av skapelseberättelser. Ibland liknar berättelserna varandra. Ibland skiljer de sig åt. Gemensamt för alla är att övernaturliga aktörer håller i taktpinnen.

Vi väljer några exempel från olika världsdelar och olika tidsåldrar som illustrerar den geografiska och historiska mångfalden.

Kroppsdelar

Enligt flera religioner börjar själva skapelsen med att världen byggs upp av kroppsdelar från någon mytologisk varelse. I till exempel babylonisk mytologi klyvs en stor kaosdrake mitt itu av guden Marduk. Av delarna skapar Marduk jord och himmel.

I den nordiska asatron får jätten Ymer spela samma roll. Han dödas och styckas av gudarna Oden, Vile och Ve. Av hans kropp skapar de allt - jorden av hans kött, bergen av hans benknötar, floder och hav av hans blod, klippblock och stenar av hans tänder och käkar, himlavalvet av hans skalle och molnen av hans hjärna. Runt gudarnas boning Asgård i världens mitt bygger de en stor mur av hans ögonbryn.

I gamla kinesiska myter skapas världen ur ett ägg i ett mörkt kaos. Ur ägget kommer Pangu. När han dör blir hans ögon solen och månen, hans lemmar och kropp blir jorden medan blod och svett blir floder. Åskan är hans röst och vinden hans andetag.

Havet

Enligt vissa skapelseberättelser är havet den plats där allt börjar. Inte oväntat är det i polynesisk mytologi en havsgud, Tangaroa, som skapar världen. Guden får hjälp av sin son som med en stor fiskerkrok fiskar upp den polynesiska övärlden från havets botten.

I nordamerikanska indianstammars skapelseberättelser hämtar en örn eller hök gyttja från havets botten för att bygga upp världen. Och långt söderut i Australien kommer aboriginernas förfäder upp ur havet där de sjunger fram tid och rum.

Även i världsreligionerna (judendomen, kristendomen, islam) spelar havet en viktig roll.

”I begynnelsen skapade Gud himmel och jord. Och jorden var öde och tom, och mörker var över djupet, och Guds Ande svävade över vattnet.

Och Gud sade ”Varde ljus” och det vart ljus” ... ”Och Gud kallade ljuset dag, och mörkret kallade han natt, och det vart afton, och det vart morgon, den första dagen. Och Gud sade ”Varde mitt i vattnet ett fäste som skiljer vatten från vatten.” ... ”Och Gud kallade fästet himmel.” ... ”Och Gud sade: ”Samle sig det vatten som är under himmelen till en särskild plats så att det torra bliver synligt.” ... ” Och Gud kallade det torra jord, och vattensamlingen kallade han hav.” (Bibeln, Första Mosebok I:1)

Trädet

Liksom havet får trädet en central roll i olika kulturers skapelseberättelser. En jättestor ek är universums centrum i den slaviska mytologin. Vid ekens rötter ligger underjorden där guden Veles härskar.

I den nordiska asatron är det inte en ek utan en ask, världsträdet Yggdrasil, som är universums centrum. Under trädet samlas gudarna till ting och rådslag.

Hos Yorubafolket i Afrika börjar allt, inte med en ek eller ask, utan med en palm. Himmelsguden planterar en hög palm i ett stort hav. En av gudens två söner klättrar ner mot palmens rötter. Fadern sänder ner en väska med sand, svart mylla, en kameleont och en höna. Sonen strör ut sanden och myllan. När kameleonten börjar gå på sanden skapas land. Hönan sprättar runt myllan och nya landområden kommer till.

Ormen

I många religioner är det en orm som spelar en avgörande roll vid skapandet av världen. I grekisk mytologi parar sig en urtidsorm med gudinnan Eurynome. Hon lägger ett stort ägg som ormen slingrar sig runt. Genom ormens värme kläcks ägget och ur ägget kommer allting som existerar.

Hos Fonfolket i Afrika börjar skapelsen med två urvarelser, den manliga kosmiska ormen Aido Hwedo och den kvinnliga skapar-gudinnan Mawu. Hon reser runt kosmos i ormens gap. Tillsammans formar de jorden i ett vidsträckt hav inuti en enorm kalebass. För att inte jorden ska sjunka i havet inuti kalebassen slingrar sig Aido Hwedo runt jorden och håller den uppe.

I den indiska religionen hinduismen kommer guden Vishnu flytande på en jätteorm i en oändlig ocean. Ur Vishnus navel växer en lotusblomma och i blomman sitter världens skapare, guden Brahma.

Vad säger vetenskapen?

Studium av den kosmiska bakgrundsstrålningen i universum antyder att allt började för cirka 13,8 miljarder år sedan med en jättelik ”explosion” - Big Bang. Rum, tid och ljus skapades. Före ”explosionen” var universum helt mörkt och koncentrerat i en liten punkt.

Enligt vad vi idag vet består universum till cirka 5 procent av atomisk materia i form av främst gas- och stoftmoln, cirka 27 procent av mörk materia och cirka 68 procent av mörk energi. Mörk materia och mörk energi har, trots vetenskapens framsteg, ännu inte kunnat beskrivas närmare.

De atomiska gas- och stoftmolnen har successivt bildat stjärnor och planeter som samlats i galaxer. Universum rymmer tusentals miljarder galaxer. Varje galax innehåller flera hundra miljarder stjärnor. En (!) sådan galax är vår galax Vintergatan där vår sol är en (!) stjärna och vår jord en (!) planet. Den planeten bildades för cirka 4,5 miljarder år sedan.

Under vårvintern 2022 sände NASA (USA:s federala myndighet för rymdfart) upp rymdteleskopet James Webb som lyckats ”fotografera” det ljus som sändes ut strax efter universums födelse för drygt 13 miljarder år sedan. Det ljuset har färdats med en hastighet av 300 000 kilometer i sekunden. (Det motsvarar sju varv runt jorden på en sekund.)

Universum strax efter Big Bang

Vad säger artificiell intelligens (AI)?

Med hjälp av Artificiell intelligens (AI) är det möjligt att surfa igenom enorma datamängder för att söka svar på olika frågor. Vi ska nu se hur AI-programmet ChatGPT våren 2023 svarar på våra frågor.

Hur skapades universum? (ordagrant enligt ChatGPT):

”För närvarande finns det ingen fullständig och definitiv vetenskaplig förklaring för hur universum skapades. Det finns dock flera teorier och modeller som har utvecklats baserat på observationer och forskning inom fysik och kosmologi. Två av de mest framstående teorierna är Big Bang-teorin och kvantgravitationsteorin.

Big Bang-teorin är den mest allmänt accepterade teorin för universums ursprung. Enligt denna teori började universum som en oerhört kompakt och het punkt, ofta kallad en singularitet. För cirka 13,8 miljarder år sedan, exploderade denna singularitet och skapade expansionen av rymd och tid, vilket ledde till bildandet av universum som vi känner det idag. Big Bang-teorin stöds av observationer som kosmisk bakgrundsstrålning och den röda förskjutningen hos avlägsna galaxer.

Kvantgravitationsteorin försöker kombinera kvantfysikens principer med gravitationens lagar för att ge en förklaring på universums ursprung. En sådan teori är exempelvis loopkvantgravitation, där rumtiden är uppbyggd av minsta kvanta, och universum kan ha uppkommit genom en "loop bounce" eller en kollaps av en tidigare fas av universum som sedan återexpanderade. Det finns dock ännu ingen enighet om vilken kvantgravitationsteori som korrekt beskriver universums skapelse.

Det är viktigt att notera att forskningen om universums ursprung fortfarande är pågående, och vetenskapliga teorier och modeller utvecklas och förfinas kontinuerligt. Således kan vår förståelse av universums ursprung förändras och fördjupas i framtiden med nya upptäckter och insikter."

Om vi byter ut **universum** mot **världen** blir ChatGPT:s svar något annorlunda.

"Frågan om hur världen skapades är också föremål för olika tolkningar och förklaringar inom religion och vetenskap. Låt mig ge dig en översikt över några av de vanligaste perspektiven:

Religiöst perspektiv: *Inom många religiösa traditioner finns det skapelse teorier som förklarar hur världen kom till. Till exempel berättar Bibeln i kristendomen att Gud skapade världen på sex dagar genom sitt ord. Andra religioner har sina egna berättelser och myter om världens skapelse, där gudar, gudinnor eller övernaturliga krafter spelar en central roll.*

Vetenskapligt perspektiv: *Inom vetenskapen finns det olika teorier och modeller som försöker förklara ursprunget och utvecklingen av världen. Den mest accepterade teorin är Big Bang-teorin, som föreslår att universum uppstod ur en enorm explosion för ungefär 13,8 miljarder år sedan. Enligt denna teori expanderade universum från ett extremt tätt och hett tillstånd och har sedan dess fortsatt att utvecklas.*

När det gäller hur vårt solsystem och planeten Jorden bildades har vetenskapen också utvecklat modeller som kallas planetarisk nebulateori. Enligt denna modell bildades solsystemet från en roterande skiva av gas och stoft som kollapsade under gravitationens inflytande för ungefär 4,6 miljarder år sedan. Jorden bildades som en av planeterna i detta solsystem.

Det är viktigt att notera att både det religiösa och vetenskapliga perspektivet ger olika förklaringar till världens ursprung. Religiösa berättelser fokuserar på en övernaturlig skapelseakt av en gudomlig kraft, medan vetenskapen försöker förklara världens ursprung och utveckling genom observationer och empirisk forskning. Dessa två perspektiv kan ses som olika sätt att närma sig och förstå världen och behöver inte nödvändigtvis vara oförenliga.”

Vi ser, inte oväntat, att val av begrepp/ord spelar en viss roll för hur AI utformar svaren. Så till exempel finns inte den övernaturliga världen när AI beskriver universums skapelse. Men byter man ut ordet universum mot världen dyker den övernaturliga dimensionen i skapelsen upp. En del av förklaringen till skillnaden är troligen att begreppet världen betraktas mer som en synonym till jorden och livet på jorden. Universum ses som mer avlägset och i avsaknad av liv.

LIV UPPSTÅR

Vad säger religionen?

I de religiösa berättelserna uppstår liv i de flesta fall vid samma tillfälle som världen skapas. Och livet levs då parallellt i den övernaturliga världen och på jorden.

I Bibelns gamla testamente startas livet på jorden när Gud den tredje och fjärde dagen i skapelsen formar växter och djur.

I det forntida Egyptens mytologi uppstår liv ur kaos när skapar-guden Re stiger upp ur urhavet Nun. Från urhavet kallar han växterna och djuren till jorden genom att säga deras namn.

Liv har även skapats av djurgudar. Hos Alaskas inuiter i Nordamerika kom Fader Korp ned från sin boning i himlen för att skapa djur och växter.

Djurgudar sköter också olika uppgifter i universum. En jaguargud i Mayakulturen i Mellanamerika ansvarar för solens vandring över himlavalvet. Samma uppgift har den heliga pillerbaggen, solguden i Afrika, som rullar solen bakom sig över himlen.

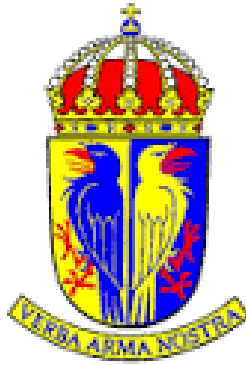
Ofta bistår övernaturliga djur gudarna i deras verksamheter. För att ta sig fram över himlavalvet i den nordiska mytologin färdas guden Tor i en vagn, förspänd med två bockar. Det förklarar åskans donder och himlens blixtar. En äldre indisk släkting till Tor, guden Indra, åker vid åskväder över himlen men då i en gyllene vagn, dragen av 10 000 hästar.

När islams grundare profeten Muhammed skulle flyga till de sju himlarna för att träffa tidigare profeter, änglar och Allah red han på Buraq, ett hästliknande djur med ett kvinnoansikte och vingar.

Buraq

För att samla in information om vad som händer i världen sände asatrons enögde gud Oden varje morgon ut två korpar, Hugin och Munin. De är idag symboler för det svenska försvarets tolkskola vars uppgift är densamma som Hugins och Mumins men nu med välutbildade tolkar, satelliter och avancerade drönare.

Försvarets tolkskolas heraldiska vapen

Vad säger vetenskapen?

Det finns ingen entydig definition av begreppet liv. Man brukar ange egenskaperna fortplantning, nedärvning, reaktion på stimuli och ämnesomsättning som basen för levande organismer. Hur liv uppstått från allra första början är det idag ingen som med säkerhet vet.

Enligt hittills gjorda vetenskapliga upptäckter uppstod liv på jorden för cirka 3,7 miljarder år sedan. Universum hade då funnits i tio miljarder år och jorden i närmare en miljard år.

De första spåren av liv är biomolekyler som ryms inom en cell. När de första cellerna vaknar till liv startar den biologiska evolution som fortfarande pågår.

Från resultaten av vetenskapsmannen Charles Darwins upptäckter och snart 200 års senare forskning kan vi idag beskriva hur den biologiska utvecklingen gått till sedan de första cellerna ”föddes” för snart fyra miljarder år sedan.

Livets genetiska kod (dna) finns i varje cell och är lagrad i arvs-massan. Den ”fortplantas” genom historien, vilket innebär att allt levande i en eller annan form är ”släkt” med allt annat tidigare och nu levande.

Dna

Upptäckten av en extrasolär planet, en så kallad exoplanet, som rör sig runt en sol utanför vårt eget solsystem väcker nya frågor om utomjordiskt liv i universum. Och våren 2023 tror sig astronomer med hjälp av James Webb-teleskopet ha hittat kolmolekylen CH_3^+ som kan vara en föregångare till de mer komplexa molekyler som utgör grunden till allt liv.

Vad säger artificiell intelligens (AI)?

Hur skapades liv? (ordagrant enligt ChatGPT):

”För närvarande finns det ingen entydig och fullständigt bekräftad förklaring till hur livet exakt uppstod på jorden. Men det finns flera teorier och hypoteser som forskare har undersökt för att förstå ursprunget till liv.

Här är några av de mest framstående teorierna:

Kemisk evolution: En teori föreslår att livet kan ha uppstått genom kemisk evolution, där enkla organiska molekyler bildades från icke-levande ämnen.

Detta kan ha skett genom processer som kemiska reaktioner och interaktioner mellan olika ämnen, både på jorden och möjligen i andra miljöer som exempelvis hav eller vulkaniska aktiviteter.

Gradvis kan dessa kemiska reaktioner ha gett upphov till mer komplexa molekyler, inklusive de som är viktiga för livets funktioner, såsom aminosyror och nukleinsyror.

Ursprunget till livet i rymden: En annan teori är att livet kan ha uppstått på jorden genom att organiska molekyler eller mikroorganismer fördes hit från rymden genom meteoriter eller kometer. Detta kallas panspermi, och det föreslås att dessa främmande organismer eller molekyler kan ha fungerat som byggstenar för livets uppkomst här på jorden.

Hydrotermiska källor: Vissa forskare tror att livet kan ha uppstått vid hydrotermiska källor på havsbotten. Dessa miljöer är rika på kemiska föreningar och energikällor som kan ha gynnat bildandet av enklare organismer. Dessa teorier bygger på observationer av extremofiler, organismer som kan överleva och frodas under extrema förhållanden i dagens hydrotermiska miljöer.

RNA-världen: En annan teori, kallad RNA-världshypotesen, föreslår att enkel RNA (ribonukleinsyra) kan ha spelat en viktig roll i livets ursprung. RNA kan lagra genetisk information och fungera som enzymer för kemiska reaktioner. Enligt denna hypotes kunde en tidig form av liv ha bestått av RNA-molekyler som kunde replikera sig själva och därmed uppnå självreplikation och evolutionära processer.

Det är viktigt att notera att dessa teorier inte är ömsesidigt utslutande och att det kan ha varit en kombination av olika faktorer och processer som ledde till livets uppkomst. Forskningen pågår fortfarande för att fördjupa vår förståelse av livets ursprung, och framtida upptäckter kan ge ytterligare insikter i denna fascinerande fråga.”

AI:s svar på frågan om livets uppkomst begränsas, som vi ser, till kemiska och fysikaliska processer. Insatser från några övernaturliga aktörer nämns inte.

MÄNNISKAN FORMAS

Vad säger religionen?

I religiösa berättelser är det gudarna som tar initiativ till formandet av de första människorna. Vi såg tidigare att skapelsen inom hinduismen börjar med att guden Vishnu kommer flytande på en jätteorm i en oändlig ocean och att en lotusblomma växer ur Vishnus navel. I blomman sitter skaparguden Brahma. Genom att dela sig i en manlig och en kvinnlig del skapar Brahma människorna.

Brahma avbildas med ett radband, en helig bok, en spira och en vattenkruka och med fyra ansikten vända åt de olika väderstrecken.

Brahma

Vi nämnde också tidigare att Fader Korp hos Alaskas inuiter i Nordamerika flög ner från himlen och skapade djur och växter. Ur en fröskida från en klätterväxt kommer mannen ut. Som följeslagare till mannen skapar korpen kvinnan. När skapelsen väl är avklarad tar korpen mänsklig gestalt och lär människorna hur de ska leva.

Här hittar vi även styckningsmyter. Urjätten Purucha i den indiska mytologin styckas av gudarna och av hans mun skapas brahmanerna (prästerna), av hans armar krigarna, av hans torso (bål) köpmännen och av hans fötter arbetarna.

I Bibeln tar gud en kroppsdel - ett revben från mannen Adam - för att skapa kvinnan Eva.

Många olika material har prövats för att forma människan. I Mexiko försökte mayaindianernas gudar skapa en människa av lera. Det fungerade dåligt. I stället prövade man trä. Även det misslyckades. Slutligen kom man fram till att majs borde vara ett lämpligt material. Majskärnor maldes, vatten tillsattes och miraklet, världens första människa, var ett faktum.

Till skillnad från hos mayaindianerna fungerade trä bra som grundmaterial för skapandet av de första människorna i den nordiska asatron. Två stockar, av en ask och en alm, som flutit iland på en havsstrand, fick bli material till de första människorna, Ask och Embla.

Lera visade sig också fungera bra som material till de första människorna i kinesiska skapelsemyter. Gudinnan Nu Wa började känna sig ensam och bestämde sig för att skapa människor. Hon hämtade lera och formade den till de första människorna.

Och även i judendomens, kristendomens och islams skapelseberättelser fungerar lera som material för att forma den första människan.

*”Gud skapar mannen genom att ta lera, forma leran till en mansfigur och blåsa liv i mansfiguren (Bibeln, Första Mosebok 2:7).
Kvinnan skapades sedan utifrån ett revben från mannen.” (Bibeln, Första Mosebok 2:21)*

”Vi hava ju skapat människan av ljudande krukmakarlera, av formbar gyttja”. (Koranen 15:26)

Vad säger vetenskapen?

Ur ett vetenskapligt perspektiv utgör människan den senaste grenen på livets träd. Växter och djur ligger före i tiden. Vi vet att mycket av djurens arvs massa gått i arv till människan. Cirka 95 procent av människans 20 000 till 25 000 gener är gemensamma med generna hos vår närmaste primatsläkting - schimpansen.

Schimpans

Man har uppskattat att människans och schimpansens utvecklingslinjer skildes åt för omkring sex miljoner år sedan och att dagens Homo sapiens (människan) blev en genetiskt homogen art för några hundra tusen år sedan.

Vad säger artificiell intelligens (AI)?

Hur skapades människan? (ordagrant enligt ChatGPT):

”Frågan om hur människan skapades har varit föremål för mycket spekulation, religiösa berättelser och vetenskaplig forskning. Det finns olika sätt att närma sig frågan, och svaret varierar beroende på vilket perspektiv man tar.

Religiöst perspektiv: Inom många religiösa traditioner, som kristendom, judendom och islam, finns berättelser om Gud eller en övernaturlig kraft som skapade människan. Till exempel berättar Bibeln att Gud skapade människan i sin egen bild och ande. Dessa berättelser erbjuder en andlig och filosofisk förklaring till människans ursprung.

Vetenskapligt perspektiv: Inom vetenskapen finns det flera teorier och bevisade koncept som förklarar människans uppkomst. Den mest accepterade vetenskapliga förklaringen är evolutionsteorin, som grundades av Charles Darwin på 1800-talet. Evolutionsteorin förklarar att människan har utvecklats över en lång tidsperiod genom naturligt urval och genetisk variation. Enligt denna teori härstammar människan från en gemensam förfader med andra primater, som till exempel apor och schimpanser.

Evolutionsteorin stöds av en mängd vetenskapliga bevis, inklusive fossila fynd, DNA-analyser och observationer av genetiska likheter mellan människor och andra primater. Den vetenskapliga förklaringen betonar att människans evolution har varit en gradvis process som har pågått under miljontals år.

Det är viktigt att notera att det finns skillnader mellan det religiösa och vetenskapliga perspektivet när det gäller människans skapelse. Religiösa berättelser kan ses som uttryck för tro och andlighet, medan vetenskapliga teorier grundas på empiriska bevis och observationer. Båda perspektiven kan vara giltiga på olika nivåer och svara på olika typer av frågor.”

AI:s svar på frågan om skapelsen av människan innehåller både en övernaturlig version och en rent vetenskaplig beskrivning. AI betonar att de två tolkningarna inte ska blandas samman till någon form av gemensam skapelseberättelse. Den religiösa bygger enligt AI på människors tro medan den vetenskapliga grundas på empiriska observationer.

MÄNNISKAN DÖR

Vad säger religionen?

I de flesta religioner innebär inte den fysiska döden på jorden slutet på livet. Det finns då ett liv efter detta. Olika former av själavandring eller reinkarnation kan följa efter döden. Tron på själavandring bygger på att själen/jaget återföds i en ny kropp efter döden, antingen som människa eller som djur, beroende på vilka handlingar (goda och onda) som man utfört i det tidigare livet.

I det forntida Egypten kunde döden bli början på ett nytt liv i de fall den fysiska kroppen bevarats som en balsamerad mumie. Den mumifierades själ inledde efter döden en färd genom underjorden för att därefter återvända och leva vidare i sin tidigare balsamerade kropp.

Mumie

Under resan genom underjorden möttes själen av många faror som glödheta sjöar och giftiga ormar. Den mest fruktade varelsen i underjorden var ormen Apep.

Mot slutet av resan ställdes själen inför en domstol med domaren guden Osiris och ett antal bisittande gudar. Tre alternativa domslut låg i vågskålen. Svårt ondskefulla döms till en slutlig död utan möjlighet att återuppstå. De ”vanliga” får tjäna Osiris i all evighet medan de ärbara får färdas vidare till ett lyckligt, fritt och evigt liv.

Osiris uppvisar många likheter med den indiska dödsguden Yama. Båda var från början människor, som efter döden blev härskare i dödsriket. Yama framställs ibland med oxhuvud och Osiris framträder i gestalt av den heliga Apis-tjuren. De avlidna ledsagas till Osiris' dödsrike av den schakalhövdade Anubis, medan två hundar för de dödas själar till Yamas rike.

Anubis

Idéer om att de som dött i strid skulle ha det speciellt förspänt i ett liv efter detta finns i flera religioner. Inom islam kan den som dör som martyr i ”det rättfärdiga kriget Jihad” förvänta sig att komma direkt till paradiset med tillgång till obegränsade förmåner och njutningar.

De kristna som dog under korstågen, där målet var att befria den Heliga graven i Jerusalem (Jesus grav) från just muslimerna, belönades också med ett liv i paradiset.

Det har funnits många dödsriken. För inuitbefolkningen på Grönland och i norra Kanada har norrskenet varit de dödas boning. När ljuset fladdrar på himlen söker de döda kontakt med sina efterlevande släktingar och vänner på jorden.

Norrskén

För en hindu är det slutgiltiga målet att komma loss från ett evigt kretslopp av födelse, död och återfödelse på jorden. Vägen mot befrielse går genom goda gärningar, så kallad karma.

Även inom buddhismen är målet att lämna återfödelsens kretslopp och uppnå nirvana, befrielsen från lidandet. Grundtanken är att en andlig kraft hjälper människan att nå fullkomning. Enligt Buddha, buddhismens grundare, innebär tron på gudar ingen lösning.

Vad säger vetenskapen?

Vetenskapligt innebär döden en nedstängning och avslutning av den levande organismens alla biologiska funktioner och sinnen. Efter döden återgår kroppen till det bio-geologiska kretsloppet. Att våra gener ”fortplantar sig” och överlever i nya generationer är dock ett vetenskapligt faktum.

Något liv efter detta eller någon personlig själavandring har inte kunnat påvisas empiriskt.

Vad säger artificiell intelligens (AI)?

Vad är döden? (ordagrant enligt ChatGPT):

”Döden är en biologisk process där en organism upphör att leva och alla dess biologiska funktioner avstannar permanent. Det är vanligtvis associerat med förlusten av medvetande, andning, hjärtslag och andra vitala funktioner. Döden är en naturlig del av livscykeln för alla levande organismer, inklusive människan.

Utöver den biologiska aspekten är döden också en djupt mänsklig och kulturell fråga. Det finns många filosofiska, religiösa och existentiella perspektiv på döden som skiljer sig åt mellan olika kulturer och individer. Vissa ser döden som en övergång till en annan form av existens, medan andra ser den som slutet på medvetandet och livet i sig.

Döden kan också väcka känslomässiga reaktioner som sorg, förlust och rädsla hos dem som står nära den som har avlidit. Många människor försöker också förstå och finna mening i döden, samt hantera dess påverkan på deras egna liv och deras relationer till andra.

Det är viktigt att notera att perspektivet på döden kan variera från person till person och kan påverkas av individens kulturella, religiösa och personliga övertygelser. Döden är en komplex och djupt personlig fråga som engagerar många olika aspekter av mänsklig erfarenhet.”

AI:s beskrivning av döden lyfter fram såväl den rent vetenskapliga, empiriska som den andliga, religiösa dimensionen. Skillnaden illustrerar människans behov av berättelser om någon form av evig ”överlevnad”, evigt liv.

VÄRLDEN GÅR UNDER

Vad säger religionen?

I alla religioner återkommer berättelser om hur världen förväntas gå under. Undergången brukar benämnas apokalyps.

Enligt kristendomen börjar undergången med att Antikrist, djävulen, åstadkommer en våldsamt förödelse. Efter en tid återkommer Jesus till jorden och alla människor, inklusive uppväckta döda, döms efter vad de har gjort i livet. Därefter upphör den här världens existens.

Även inom islam kommer den dag då Gud kallar alla levande och döda människor inför sin tribunal på Yttersta Domens Dag. Efter en tid av krig, omstörtning, katastrofer och massdöd upprättas ett Lyckorike.

Världens undergång får i den fornnordiska mytologin namnet Ragnarök. En serie händelser i en avlägsen framtid inleds med en klimatkatastrof, Fimbulvintern. Den varar i tre år. Missväxt och svält leder till krig. En gigantisk översvämning ställer hela världen under vatten och kvar blir till slut endast några få gudar och två människor, en man och en kvinna. Därefter börjar världen och livet om från början. (*Jämför berättelsen om syndafloden och Noa i Bibeln, Första Mosebok 6:5-8:19*)

Enligt vissa religiösa beräkningar skulle världen redan ha gått under. Det sägs att mayafolket i det förhistoriska Mellanamerika och Mexiko räknade med att det hela skulle ta slut runt jul 2012.

Den amerikanske baptistpastorn William Miller, som under första halvan av 1800-talet startade en väckelserörelse i USA, förutspådde att Jesus skulle komma tillbaka till jorden den 22 oktober 1844.

Utan att ange ett speciellt datum hoppas idag cirka 30 miljoner kristna sionister i USA att Jesus ska återkomma redan under deras livstid. Då ska allt avslutas. Att kristna nu väntat i 2000 år på Jesus' återkomst visar på det religiösa samfundets unika tålamod.

Vad säger vetenskapen?

Hur länge människosläktet kan överleva på jorden är det ingen som vet. Vetenskapliga fakta pekar mot att vårt klot kan existera i ytterligare cirka fem miljarder år. Efter den tidpunkten har vår sol förbrukat allt sitt väte och börjar förvandla sig till en röd jätte som slukar de innersta planeterna, däribland jorden.

Dessförinnan kan dock mycket hända. För 65 miljoner år sedan träffades jorden av en komet som utplånade alla större djur. Sådana katastrofer kan hända igen, till exempel genom kärnvapenkrig eller en klimatkollaps.

Vad säger artificiell intelligens (AI)?

Hur går jorden under? (ordagrant enligt ChatGPT):

”Enligt vetenskaplig kunskap och observationer är det osannolikt att jorden kommer att gå under i den närmaste framtiden. Jorden har funnits i cirka 4,5 miljarder år och kommer att fortsätta att existera under lång tid framöver. Dock finns det flera händelser och scenarier som teoretiskt sett skulle kunna orsaka allvarlig skada på jorden eller utplåna livet på planeten. Här är några exempel:

Naturliga katastrofer: Naturfenomen som jordbävningar, vulkanutbrott, tsunamis och asteroidnedslag kan orsaka stor förödelse och förlust av liv. Historiskt sett har sådana händelser inträffat och påverkat jorden och dess ekosystem. Emellertid är jorden också utrustad med naturliga processer som hjälper till att återhämta sig över tiden.

Klimatförändringar: Den globala uppvärmningen och de pågående klimatförändringarna är en oroande faktor för jordens framtid. Förhöjda nivåer av växthusgaser, förlust av naturliga livsmiljöer och andra mänskliga aktiviteter kan påverka klimatet och leda till allvarliga konsekvenser som extremväder, havsnivåhöjning och förlust av biologisk mångfald. Det är dock viktigt att notera att det finns möjligheter att minska och anpassa sig till klimatförändringarna genom hållbara åtgärder och globala samarbetsinsatser.

Kosmiska händelser: Det finns även kosmiska händelser som kan ha potentiellt katastrofala effekter på jorden. Till exempel kan stora asteroider eller kometer som kolliderar med jorden orsaka omfattande skador och utplåning av liv. Men forskare övervakar aktivt himlen och arbetar med att identifiera och övervaka potentiella hot från rymden samt undersöka möjligheter för att förhindra kollisioner.

Det är viktigt att komma ihåg att mänskligheten har förmågan att göra skillnad genom att vidta åtgärder för att minska riskerna och skydda vår planet. Genom att vidta hållbara åtgärder för att bevara miljön, förbättra vår förståelse för naturkatastrofer och utveckla teknik för att skydda jorden från potentiella hot kan vi bidra till att säkerställa en hållbar framtid för mänskligheten och planeten.”

I AI:s svar betonas att jorden rent kosmologiskt kommer att finnas till långt in i framtiden. Katastrofer kan komma att påverka livet på jorden men själva planeten förblir ”intakt”. AI menar också att mycket av utvecklingen på jorden ligger i människans händer. Att några övernaturliga makthavare skulle ha något inflytande över jordens framtida utveckling nämns inte.

KOMMENTAR

Det mesta talar för att tron på övernaturliga makter och fenomen uppstod för några hundratusen år sedan samtidigt som människan (*Homo sapiens*) började vandra på jorden. Men av alla de gudar, djävlar, andar och andra väsen som människan trott på under olika tidsåldrar och på olika platser är de flesta inte längre aktiva.

Berättelserna om dessa tidiga övernaturliga aktörers liv och leverne betraktas numera i de flesta fall som legender, myter och sagor. Den gamla gudavärlden har successivt fått lämna över scenen till en handfull världsreligioner som grundlades under perioden 2 000 f Kr till 1 000 e Kr. Dessa religioners berättelser har i sin tur blivit allt mer ifrågasatta då tillgången på fakta om universum, jorden och allt levande har ökat.

Om nu de som menar att den övernaturliga världen helt och hållet är en mänsklig uppfinning skulle ha rätt, betyder inte det per automatik att religioners regler och rekommendationer kring etik- och moralfrågor blir obsoleta (obrukbara). Religiösa levnadsregler och traditioner bildar på samma sätt som levnadsregler inom andra livs-åskådningar en grund för människors val av levnadssätt. Och olika religioners riter och ritualer spelar fortfarande viktiga roller i vår tid även då den religiösa kopplingen till övernaturliga makter saknas.

Ett intressant konstaterande är att i Sverige, ett av världens mest sekulariserade länder, säger sig endast cirka 10 procent av medlemmarna i Svenska kyrkan tro på någon sorts gud, samtidigt som runt hälften av befolkningen är medlemmar i Svenska kyrkan. Det höga medlemstalet torde kunna förklaras av de religiösa riternas och ritualernas djupa historiska rötter i samhällets traditioner och institutioner.

I nästa kapitel ska vi titta närmare på religiösa rötter, riter och roller i olika kulturer.

RÖTTER

RITER

ROLLER

Geografi och historia

Vad är det som avgör vilken religion eller livsåskådning vi söker oss till? Det mesta talar för att det till stor del bestäms av på vilken geografisk plats och under vilken historisk tid vi lever. Vi föds in i en miljö med mer eller mindre starka historiska och geografiska rötter.

Det är lätt att förstå att en flicka som idag föds i en muslimsk klan i Afghanistan växer upp med andra värderingar än en flicka som samtidigt föds i en sekulariserad familj i en storstad i Skandinavien. Och detsamma gäller skillnaderna i uppväxtmiljö för en pojke som för hundra år sedan föddes i den nybildade kommunistiska staten Sovjetunionen och en pojke som föddes samma år i Amerikas Förenta Stater (USA).

Rötterna lägger grunden för våra mentala kartor. De avgör i mångt och mycket hur vi orienterar oss i en komplex värld. Rötterna svarar för en stabilitet i beteenden och värderingar och blir ett slags mentalt immunförsvar som sållar bland alla stimuli som dagligen och stundligen sköljer över oss. Man kan, om man så vill, se rötterna som ett kulturellt och socialt skyddsnät. Samtidigt konserverar rötterna inarbetade beteenden och värderingar och kan fungera som en kollektiv censur eller som en spärr mot förändring.

Eftersom människor i alla tider och över hela jorden trots att det finns övernaturliga världar har det varit viktigt i alla kulturer att kontakterna med dessa världar har kunnat skötas på bästa möjliga sätt.

Som fysiska mötesplatser mellan det jordiska och det övernaturliga har kyrkor, moskéer, synagogor, tempel och andra byggnader uppförts. Heliga skrifter har tagits fram som beskriver hur vi ska leva våra liv, utifrån gudomlig information till någon profet med direktförbindelse till den aktuella gudomen. För den löpande, all dagliga kontakten med den övernaturliga världen har regler, riter och ritualer utvecklats, bland annat gällande moral och etik.

Så här svarar AI på frågan om vad religiösa riter och ritualer är: (ordagrant enligt ChatGPT):

”Religiösa riter och ritualer är ceremonier och handlingar som är specifika för olika religioner och syftar till att upprätthålla eller stärka en persons förhållande till en högre makt eller gedom. Dessa ritualer kan bestå av att be, sjunga, dansa, fasta, offra, döpa eller gifta sig, eller andra praktiker som är specifika för en viss religion eller kultur. Religiösa riter kan vara viktiga delar av en persons religiösa erfarenhet, och kan ge tröst, stöd och gemenskap.”

Vi ska nu undersöka närmare hur kontakterna med den övernaturliga världen kan se ut.

Heliga platser och vallfärd

Att resa till heliga platser ingår i flera religioners rituella regelverk. Varje rättrogen muslim förväntas minst en gång i sitt liv, om möjligt, göra en pilgrimsfärd till Mekka. Där i stadens helgedom Kaba ska hen gå sju varv moturs runt den i centrum placerade svarta stenen. Vallfärden är en av islams fem grundpelare – hajj.

En helig plats inom kristendomen är staden Santiago di Compostela i Spanien. Här upptäcktes på 800-talet e Kr en grav där (enligt sägen) aposteln Jakob den äldre, en av Jesus tolv lärjungar, ska vara begravd. Efter att ha blivit avrättad i Jerusalem fördes hans kvarlevor till Spanien. På platsen för hans grav uppfördes en katedral. Santiago di Compostela har under århundraden utvecklats till ett av Europas mest besökta pilgrimsmål.

Judendomens heligaste plats är Västra muren i Jerusalem, även kallad Klagomuren. Hit kommer judiska pilgrimer från hela världen för att be böner och stoppa in bönelappar i springorna i muren.

Aboriginerna, ursprungsbefolkningen i Australien, har utsett bergsformationen Uluru (Ayers Rock) till sin heligaste plats. Klippan är en 500 miljoner år gammal sandstensmonolit, drygt tre kilometer lång, två kilometer bred och med toppen 348 meter över den omkringliggande marken.

Uluru, Ayers Rock

Vissa helgedomar har bytt skepnad. Ibland flera gånger. Den turistiska megaattraktionen Hagia Sofia i Istanbul i Turkiet var först en kristen kyrka, därefter en bysantinsk katedral och sedan en muslimsk moské. För att under en period omvandlas till ett icke-religiöst "sekulärt" museum och slutligen idag åter konverteras till en moské.

Hagia Sofia

Prästerskap och mission

För att underlätta och organisera den löpande kontakten med de övernaturliga makthavarna har speciella funktionärer engagerats som profeter, påvar, präster, kardinaler, kalifer, imamer, mullor, muftier, brahmaner, rabbiner, biskopar, munkar, missionärer, martyrer och helgon liksom schamaner, medicinmän, nåjder och orakel. Den kristna katolska kyrkans högste ledare är biskopen i Rom, påven. Under sig har han hundratals kardinaler, tusentals biskopar och hundratusentals präster.

Påve

Schaman

I urfolkens religioner spelar schamaner en viktig roll. De fungerar genom sina speciella egenskaper och kunskaper som förbindelse mellan den fysiska världen och andevärlden.

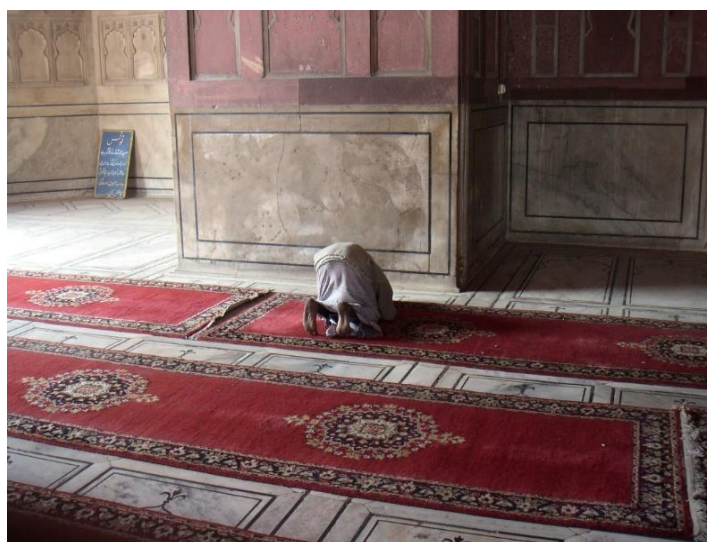
Vissa religioner uppmanar sina troende att missionera. Det vill säga övertyga människor som tillhör andra religioner, eller icke-troende, att ansluta sig till den missionerandes religion. Kristen mission sträcker sig tillbaka till apostlatiden, då Jesu lärjungar (apostlarna) med sina medhjälpare fick i uppdrag att sprida kristendomen.

”Åt mig har getts all makt i himlen och på jorden. Gå därför ut och gör alla folk till lärjungar: döpa dem i Faderns och Sonens och den heliga Andens namn och lär dem att hålla alla de bud jag har gett er.” (Bibeln, Matteus 28:18)

Bön och gudstjänst

Inom de flesta religioner har bönen stor betydelse som kontaktmedium mellan den troende och den övernaturliga sfären. Syftet med bönen är att påverka hela eller delar av verkligheten. Om den högre makten uppskattar bönen är förhoppningen att den önskade förändringen kan förverkligas. Man blir bönhörd. Tillbedjan, tacksägelse eller lovprisning, liksom vädjan eller anhållan, kan ingå i bönen.

I vissa religioner förväntas de troende utöva bön enligt olika schema och i olika kroppsställningar. Inom islam ska den troende be vid bestämda tidpunkter, fem gånger om dagen, vänd mot den heliga staden Mekka. Ofta på en bönematta. Tiderna för gemensam bön meddelas från en minaret i platsens moské.

Bön enligt schema

Olika typer av kollektiva böner ingår i de religiösa ritualerna. Hösten 2021 skriver biskoparna i den protestantiska svenska kyrkan ett biskopsbrev med anledning av FN:s 26:e klimattoppmöte i Glasgow.

”I likhet med andra kyrkoledare ber vi för våra beslutsfattare som samlas i Glasgow, att de ska ha mod och styrka att fatta kraftfulla beslut som gagnar vår planet och alla som bor här, nu och i framtiden.”

Man kan också be för dem som har en annan religion. I den katolska kyrkans förbön på långfredagen kunde man så sent som på 1900-talet höra bönen:

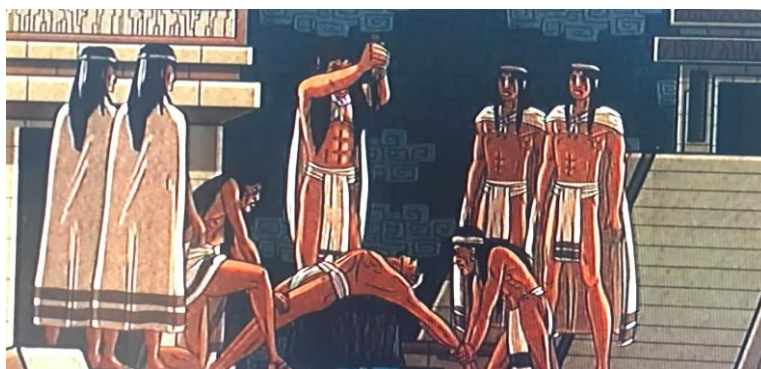
”Gud du som icke utesluter de trolösa judarna från din barmhärtighet, hör de böner vi frambära för detta förbländade folk...”

I krig brukar de stridande parterna be sina respektive gudar om hjälp för att besegra fienden. Och segrar åtföljs av tacksägelse. Att be sin gud om skydd och hjälp vid katastrofer är vanligt, liksom att tacka för att man överlevt. För de som inte överlevt bes böner av de som överlevde.

Offer och gåvor

Bönens möjligheter att påverka högre makter kan enligt vissa trosföreställningar förstärkas genom offer och gåvor. I den förkristna tiden i Norden förekom offerriter där såväl djur som människor offerades för att blidka gudarna.

Aztekerna i Mellanamerika trodde att universum skulle gå under om man inte serverade gudarna människoblod och människohjärtan. Arkeologiska utgrävningar av aztekernas huvudstad pekar mot att uppemot 20 000 människor kunde offras på ett år.

Människooffer

I de monoteistiska religionerna, judendomen och kristendomen, offerades främst djur. Men även människor kunde bli offer, vilket man kan läsa om i Gamla testamentet.

”Tag din son Isak... som du har kär, och gå bort till Morias land, och offra honom där som brännoffer, på ett berg som jag skall säga dig... Abraham byggde där ett altare och lade veden på det. Sedan band han sonen Isak och lade honom på veden... och tog kniven för att slakta sin son. Då ropade Herrens ängel till honom...: Låt inte din hand komma över gossen, och gör inget med honom! När då Abraham lyfte upp sina ögon, fick han se en vädur, som hade fastnat med sina horn i ett snår. Abraham gick dit och tog väduren och offrade den till brännoffer i sin sons ställe. (Bibeln, Första Mosebok 22:1)

Det märkligaste offret av alla är nog när den kristna guden offerar sin egen son Jesus. Guden offerar då en del av den gudomliga treenigheten (fadern, sonen och den helige ande). men inte för att blidka någon gud utan för att befria ättlingarna till de första människorna från den arvsynd som guden själv lagt på människornas axlar i Edens lustgård.

En speciell typ av ”offer” utgjorde avlatsbrev som utfärdades av katolska kyrkan på medeltiden. Man offrade en del av sin egendom genom penninggåvor för att köpa sig syndaförlåtelse och därmed kortare tid i skärselden. Senare meddelade kyrkan att finansieringsmodellen var ”ogudaktig” och drog in erbjudandet.

Dop och konfirmation

Det kristna dopet är ett sakrament, en helig handling. Genom dopet görs det uppväxande släktet delaktigt i den kristna gemenskapen. Den som döps får vatten öst över huvudet. Vattnet är symbol för livet.

Dop med dopskål

Konfirmationen är den ritual som vid övergången från barn- till vuxenvärlden bekräftar den kristna tillhörigheten.

Omskärelse och tatuering

Manlig omskärelse som religiös ritual innebär ett kirurgiskt ingrepp där hela eller delar av förhuden på mannens penis skärs bort. Inom judendomen och islam är syftet med omskärelsen i stora drag det samma som syftet med dopet i kristendomen. Att inviga barnet i den rådande religionen. Judisk omskärelse ska äga rum åtta dagar efter födelsen och är tecknet på det förbund som Gud slöt med Abraham, judendomens grundare.

Omskärelse förekommer också som initiationsrit (övergång från ett stadium i livet till ett annat) i delar av Afrika och finns dokumenterad hos Australiens ursprungsbefolkning aboriginerna.

Även tatuering har ingått i uppsättningen religiösa ritualer i vissa kulturers initiationsriter kring övergången från barn- till vuxenlivet. Det var ursprungligen en teknik att med spetsade djurben doppade i bläck slå in mönster i huden med en liten benhammare. Ordet tatuering betyder tecken eller målning och kommer från Polynesien.

Inom vissa kristna samfund har tatuering använts för att signalera tillhörighet och då har kors varit en vanlig symbol. Även inom vissa riktningar inom islam har tatuering förekommit, medan tatuering inom judendomen varit förbjuden.

Mat och måltider

Matens och måltidens religiösa, rituella betydelse är stark. En av de mest sakrala och metafysiska är den kristna nattvarden. Den ska påminna om Jesus' sista måltid med sina lärjungar före korsfästelsen. Under nattvarden får nattvardsgästerna ett litet stycke bröd (oblat) och en klunk vin. Brödet och vinet representerar i ritualen Jesus' kropp och blod.

Prästen delar ut brödet med orden "*Kristi kropp för dig utgiven*" och vinet med orden "*Kristi blod för dig utgjutet*".

I Gamla testamentet anges vilka djur som kan ätas och vilka djur som är orena och inte får ätas.

(Bibeln, Tredje Mosebok, Leviticus 11)

Det är tillåtet att äta fyrfota djur som idisslar och har helkluvna klövar. Orena djur som inte får ätas är till exempel kamel, som visserligen idisslar men som inte har helkluvna klövar, och haren och svinet som inte idisslar.

Det finns även regler för hur djur ska slaktas. Det ska ske genom att skära av halspulsådern på djuret så att allt blod rinner ut, eftersom blodet anses rymma själen. Slaktmetoden kallas kosher, vilket betyder tillåtet, godkänt.

Rituella offermåltider har varit vanliga i polyteistiska religioner (religioner med många gudar). Hästkött har haft en speciell, rituell betydelse. Hästoffer förekom i många kulturer, bland annat i de romerska och keltiska rikena. Fynd visar att hästen hade hög status. Rester av offermåltider med hästben antyder att en överklass bott på platsen.

Inom hinduismen har kon en särställning. Den får inte ätas eller offras eftersom den är helig. Allt från kon är heligt som mjölken, urinen och avföringen.

Inom islam gäller förbud att äta "*kött av självdöda djur, blod, svin-kött och sådant kött som har slaktats i ett annat namn än Guds, samt vidare kött av djur som strypts, kvävts eller dödats genom ett hårt slag eller som fallit utför ett stup eller stångats ihjäl eller rivits av ett rovdjur. För att köttet skall vara tillåtet att äta måste det slaktats med ett snitt över halsen djupt nog att nå luftstrupen, matstrupen och karotidartärerna, utan att ryggmärgen skärs av.*"

Under fastan, en av islams fem grundpelare, är det förbjudet att äta, dricka och röka innan solen gått ner.

Inom mer ”primitiva” religioner har så kallad kannibalism förekommit där valda kroppsdelar av människor ätits av rituella skäl.

Martyrskap och helgon

Som vi tidigare sett kan man inom vissa religioner bli martyr och komma direkt till paradiset, om man blir dödad på grund av sin tro.

År 304 e Kr avrättades den 21-åriga kristna jungfrun Lucia för sin kristna tros skull. Avrättningen skedde i staden Syrakusa på Sicilien. Kristendomen var vid den här tiden inte en accepterad religion i det romerska riket och i början av 300-talet startade kejsare Diocletianus en omfattande förföljelse av kristna.

Redan som liten avgav Lucia ett heligt löfte om att förbli jungfru genom hela livet. Men enligt tidens seder bortlovades hon till en icke kristen ung man. Lucia lyckades skjuta upp giftermålet flera gånger. Och hon bad till Gud att han skulle rädda henne från detta äktenskap.

När hon meddelade sin trolovade att hon inte tänkte gifta sig med honom angav han henne som kristen till den romerske ståthållaren på Sicilien. Hon greps och uppmanades att offra till den gudomlige romerske kejsaren. Men hon vägrade. Kristendomens monoteism förbjöd henne att tillbedja kejsaren eller de romerska gudarna. Stadens bödel tillkallades. Han stack ett svärd genom hennes hals. Hon dog martyrdöden.

Lucia begravdes i katakomberna under Syrakusa. Rykten började cirkulera om under och mirakler kring graven, vilket ledde till att hon helgonförklarades. Från 800-talet firas Sankta Luciadagen den 13 december med beteckningen "Virgo Martyr" - martyrjungfrun. Vintersolståndet infaller enligt den gamla julianska kalendern den 13 december. Det var årets längsta natt och i folktron fanns föreställningar om att onda makter då var i rörelse.

I dagens luciafirande i Sverige symboliserar ljuskronan på Lucias huvud Sankta Lucias helgongloria. Den fotsida, vita klädnaden representerar renhet och oskuldsfullhet och det röda bandet om midjan det blodiga martyrskapet.

Luciafirande

Mirakler och uppenbarelser

Mirakler är oväntade och uppseendeväckande händelser, där en övernaturlig makt på ett eller annat sätt är inblandad. Inom den katolska kyrkan bör en person, för att kunna helgonförklaras, ha utfört mirakler som kan vitsordas av andra personer. Det kan gälla att gå på vatten, göra vatten till vin, jungfrufödsel eller uppståndelse från de döda.

En form av uppståndelse från de döda kan man läsa om i Bibeln hos profeten Hesekiel (37:4-10). Han berättar att han fick se ett fält med mängder av ben från döda människor. *"Herrens hand kom över mig, och genom Herrens Ande fördes jag åstad och sattes ned mitt på slätten som nu låg full av ben...Så säger Herren: Se, jag skall låta ande komma in i eder, så att I åter bliven levande."* ...Och jag såg huru senor och kött växte på dem och hur de övertäcktes med hud därovanpå; Så säger Herren: Kom, du ande, och blås på dessa dräpta, så att de åter bliva levande." Så blev det också, enligt Hesekiel.

Uppenbarelser är ett fenomen som övernaturliga makter också påstås ligga bakom. En uppenbarelse innebär att kunskaper och information meddelas av gudar eller andar till profeter, schamaner eller andra medier. Även privatpersoner säger sig ha fått uppenbarelser. Det första kanoniserade katolska svenska helgonet, heliga Birgitta, som levde på 1300-talet, blev i en gudomlig uppenbarelse informerad om vad som kunde göras för att begränsa sjukdomen pestens härjningar. Pesten var i den religiösa föreställningsvärlden ett straff från Gud för människans syndiga leverne. Heliga Birgitta fick av Gud veta att deltagande med ånger och bikt från hela församlingens sida vid återkommande mässor för den heliga Treenigheten var ett sätt att undvika pesten. Ett annat medel var att ge allmosor.

Magi och vidskepelse

Inom de flesta religioner betraktas magi som motsatsen till religion. Magiska riter, trollkonster, spådomar, teckentydning, besvärjelser, förbannelser med mera anses som ”hedniska” påhitt, vidskepelse. Ordet vidskepelse syftar på något vid sidan av den synliga verkligheten. Något som har kopplingar till en slags ”övernaturlig” värld. Grottmålningar och hållristningar inom jaktmagi är bland de äldsta exemplen på människans försök att genom magi öppna kanaler till högre makter. Amuletter, fetischer, totempålar och trolltrummor är andra medier som förväntas underlätta kontakten med den övernaturliga världen.

Samisk trolltrumma

Gränsen mellan religion och magi är ibland oskarp. Inom kristendomen förekommer till exempel exorcism, försök att driva ut onda andar och demoner. Inom islam antas vissa människor kunna praktisera verklig magi genom kontakt med de onda djinnerna. Dessa är delvis lika människor men besitter till skillnad från människorna övernaturliga krafter. Bland annat anses djinnerna kunna anta valfri fysisk form som träd, djur eller människa.

Människan har med sin fantasi skapat ett vidsträckt, vidskepligt universum befolkat av olika väsen inom det som brukar kallas skrock, ockultism och folkstro. Listan på aktörer, nedan begränsad till den nordiska folktron, får illustrera mångfalden.

Oknytt, vättar, skogsrår, troll, älvor, vittror, alver, gårdstomtar, bjäror, packor, spöken, gengångare och vålnader. Till dessa kan läggas huldran, näcken, bäckahästen, mjölkharen, sjörået, bergsrået, gruvrået, kvarngubben, varulven, glosen, bysen, kyrkogrimen och lindormen. Det finns fler.

Ofta är dessa väsen inställda på att lura människorna på olika sätt. Bysen, ett litet skogsväsen, lockar människor att gå vilse. Den som Bysen får syn på i skogen, får synen förvrängd, så att hen inte kan hitta hem igen. Genom att vända ett plagg ut och in kan man dock återfå sin normala syn.

Även i Bibeln kan man bli lurad. De första människorna Adam och Eva blev, som vi sett, övertalade av en orm att äta av en av Gud förbjuden frukt från Kunskapens träd. Brottet ledde till att de blev utvisade från paradiset, Edens lustgård. Ormen var en förklädd djävul.

Den romerske författaren och naturfilosofen Plinius den äldre (23 - 79 e Kr) beskriver i boken *Naturalis Historia* fabeldjuret basiliken. Det är en jättestor orm som dödar genom sin blick och förgiftar allt i sin närhet genom sin andedräkt. Basiliken dyker även upp i de medeltida bestiarierna (djurskildringar) med en tuppliknande framkropp och en bakkropp i ormskepnad. I kristen konst har basiliken fått symbolisera djävulen.

Straff och våld

De historiska och geografiska skillnaderna i olika kulturers religiösa livsåskådning har spelat och spelar fortfarande en central roll i umgänget mellan nationer och folkgrupper. Ett problem är att skillnaderna fortfarande kan leda till psykiskt och fysiskt våld eller i värsta fall krig och förödelse.

Protestanter och katoliker har under århundraden försökt underkuva varandra. Och på samma sätt har shiamuslimer och sunnimuslimer, som en konsekvens av olika tolkningar av koranen, under historien bekämpat varandra.

Stridigheter mellan kristna och judar, muslimer och judar, muslimer och hinduer, muslimer och buddhister och mellan hinduer och buddhister är andra exempel på problem som uppstått när religiösa världsbilder kolliderat.

Att bryta mot religiösa lagar och normer visar sig ofta ödesdigert. I Bibeln beskrivs till exempel vad som kan hända om man lever ut en homosexuell läggning.

”Om en man ligger med en annan man som med en kvinna, har de båda gjort något avskyvärt. De skall straffas med döden, skulden för deras död är deras egen.” (Bibeln, Tredje Mosebok 20:13)

Att inte tro på den etablerade guden får också skoningslösa konsekvenser.

”Om ni inte lyssnar till mig utan avvisar mig ... kommer jag att avvisa er i vredesmod och straffa er sjufalt värre för era synder. Ni skall bli tvungna att äta era söners och döttrars kött.” (Bibeln, Första Mosebok 26:24)

Adams och Evas tilltag att på ormens rekommendation ta en tugga av en förbjuden frukt ledde till att alla kommande generationer människor för all framtid tvingas leva med en arvsynd. Och i det här fallet straffades även ormsläktet.

”Då sade herren Gud till ormen: ”Eftersom du har gjort detta, vare du förbannad bland alla djur, boskapsdjur och vilda djur. På din buk skall du gå, och stoft ska du äta i alla dina livsdagar.” (Bibeln, Första Mosebok 3:14)

Ormen i Kunskapens träd med Adam och Eva

Även andra djur som maskar, sniglar och kopparormen (som är en ödla) saknar ben. Dock inte för att de på något sätt uppträtt ogudaktigt.

I länder som Iran, Pakistan och Saudiarabien är religiösa rättsprinciper officiell lag (sharia) med bestraffning av bland annat homosexualitet, otrohet och konvertering från islam. Här ingår offentliga kroppsstraff som spöstraff, amputering av kroppsdelar, stening och halshuggning. Religiösa ledare kan också utfärda fatwor som uppmanar de troende till mord på personer som vanhelgat eller kritiserat islam.

Offentligt spöstraff

Sexuellt våld, kidnappningar, offentliga halshuggningar och avrättningar inför TV-kameror inklusive etnisk/religiös rensning har på 2000-talet hört till straffrekvisitan i de områden som annekterats och styrts av den så kallade Islamiska staten (IS).

I det kristna Europa pågick under århundradena 1400-1600 e Kr en omfattande häxjakt och häxprocesser. Häxjakten hade sin grund i tron på häxor som besatt övernaturliga magiska krafter och som försvurit sig till Satan. Normalt var det kvinnor som blev anklagade.

Straffet för häxeri var att brännas levande på bål, men även hängning och halshuggning praktiserades. Bruksanvisningen på hur en häxprocess skulle utföras presenterades 1487 e Kr av två katolska dominikanska inkvisitorer. Rödglödgat järn rekommenderades för att framtvunga bekännelser.

Man behövde inte vara häxa för att råka illa ut. Judar som inte erkände katolicismens läror brändes också på bål. En massbränning av judar genomfördes av inkvisitionen under påven Klemens IV i franska Troyes 1288.

Även protestantismens grundare Martin Luther tog ställning mot den judiska religionen. I sin skrift från 1543 *"Om judarna och deras lögner"* framför han förslag om förvisning av judar ur landet, brännande av deras synagogor och skolor, tvångsarbete i arbetsläger, konfiskering av deras egendomar och även mord.

Under medeltiden förekom även brännmärkning som straff. I England exempelvis brändes ett 'B' in i pannan på kättare. B:et stod för blasphemy (hädelse).

Krig, etnisk rensning, diskriminering och fysiskt och psykiskt våld i alla dess former med hänvisning till religiösa ideologier är något som representanter för det övernaturliga ofta använt sig av.

I civilisationens geografiskt mindre centrala delar har ursprungsbefolkningar genom våld tvingats överge sina naturbaserade religioner. Indianerna i Nord- och Sydamerika, aboriginerna i Australien och samerna i norra Europa är exempel på ursprungsbefolkningar som fått se sina kulturella och religiösa rötter söndermalda av utifrån kommande andliga missionärer.

Och det finns stöd för övergreppen. Aposteln Paulus säger i Romarbrevet i Bibeln: *”Varje människa skall underordna sig all den överhet hon har över sig. Ty det finns ingen överhet som inte är av Gud, och den som finns är förordnad av honom. De som motsätter sig överheten gör därmed motstånd mot Guds ordning, och de som gör motstånd drar straff över sig själva. De styrande är inget hot mot goda gärningar, men mot onda.”*

Det är positivt att kunna konstatera att dogmerna, i takt med att samhällets livsåskådningar moderniserats, har ifrågasatts även av religiösa makthavare. Den svenska kyrkan framför 2021/2022 en officiell ursäkt till den svenska ursprungsbefolkningen samerna. Kyrkan erkänner att: *”Samisk andlighet förtrycktes. Människor kränktes i sin identitet och värdighet genom svensk namngivning i kyrkoböckerna och genom att berövas språk, kultur, mark och historia.”*

Våren 2022 ber påven Franciskus Kanadas urbefolkning om ursäkt för den roll som den katolska kyrkan spelat *”i övergreppen och avsaknaden av respekt mot er identitet, er kultur och era religiösa värderingar”*. Senare på sommaren reser påven till Kanada för att personligen be om ursäkt för det lidande den katolska kyrkan åsamkat ursprungsbefolkningen.

Men motsättningar ligger latent i det religiösa tänkandet och blossar upp till och från. Ett aktuellt exempel är kampen mellan de religiösa aktörerna i kriget i Ukraina. Efter att Ryssland 2014 annekterat

Krim och understött separatister i Östra Ukraina började den ortodoxa kyrkan i Ukraina planera för att lämna det så kallade Moskva-patriarkatet, den ryska ortodoxa kyrkan, och bilda en ukrainsk självständig ortodox kyrka. Den nya konstruktionen godkändes av patriarken i Istanbul.

Brytningen med den rysk-ortodoxa kyrkan uppskattades inte av Moskva som i sin tur bestämmer sig för att bryta med patriarkatet i Istanbul. Och 2022 ställer sig den ryskortodoxa kyrkan med patriarken, Kirillen av Moskva, bakom Rysslands president Vladimir Putins anfallskrig mot broderfolket i Ukraina. Ett broderfolk som bekänner sig till samma gud som det ryska folket.

Kirillen av Moskva

Den pensionerade ukrainska musikhjälparen Ljubov Luttjin säger att:

”Jag tror på förbönens kraft, och därför kommer jag hit för att be för Ukraina. Precis som ryska soldatmödrar ber för sina barn. Alla har rätt att vända sig till Gud. Jag vet inte vad de ryska mödrarna ber för, men Gud vet vad som är rätt och fel. Jag är säker på att sanningen måste segra.” (Dagens Nyheter 21/3 2022)

Under andra världskriget anföll Sovjetunionen (dagens Ryssland) sin granne Finland. Då spreds en skämtteckning där den lille finske bonden Paavo står på en klipphylla med ryggen mot ett stup. Framför Paavo står den stora ryska björnen med ramen höjd för att slå till. Då säger Paavo: *”Gode Gud, bara du inte hjälper björnen ska du få se på fan.”*

Astrologi och astronomi

Genom astrologin, med flertusenåriga rötter, har människan sökt förklara världen med hjälp av solens, stjärnornas och planeternas plats och rörelser på himlavalvet.

Enligt astrologin är universum ”besjälat” och har då ofta nära kopplingar till religionen. Så till exempel har vår närmaste stjärna, solen, dyrkats som en gud i många religioner. Solguden Helios i grekiska mytologin åker varje morgon över himlen i sin gyllene vagn, förspänd med ”bevingade” hästar medan solguden Dag i nordisk mytologi far över himlavalvet med sina hästar på dagen och tillbaka genom underjorden på natten.

I Mesopotamien har den sumeriska solguden Uru bland annat ansvar för lagar och rättvisa medan solguden Shakuru hos pawnee-indianerna i Nordamerika styr över vädret och kan påverkas genom rituella soldanser.

En av de mest omtalade solgudarna är Aton i den fornegyptiska mytologin. Faraon Akhenaton, som levde i Egypten 1351-1334 f Kr, utsåg Aton till den ende guden. Det har betraktats som det första försöket att skapa en monoteistisk gud. Som sådan blev Aton dock inte långvarig eftersom prästerskapet snabbt efter Akhenatons död återvände till den gamla polyteistiska gudavärlden.

Astrologin skulle långt senare utvecklas till en modern vetenskap, *astronomi*. Det egentliga genombrottet skedde i början av 1600-talet, när teleskopet uppfunnits, vilket möjliggjorde ett mer professionellt studium av himlakropparna och universum.

Kunskap och utbildning

Religionen har genom historien inte sällan ifrågasatt vetenskapens landvinningar. Ett känt exempel från 1600-talet är kollisionen mellan den katolska kyrkans sanning om jorden som centrum i vårt solsystem och astronomen Galileo Galileis sanning om att jorden kretsar kring solen med solen i centrum.

Galilei gav 1632 ut boken *"Dialog om de två världssystemen"*. Boken skapade kaos inte minst i religiösa kretsar, eftersom Galileis upptäckt stred emot den katolska kyrkans världsbild.

Galilei ställdes inför inkquisitionens domstol och hotades med dödsstraff, att bli bränd på bål, om han inte avsvor sig den "felaktiga läran". Med tanke på det erbjudna alternativet valde han att göra avbön.

År 1992 beklagade katolska kyrkan domen från 1600-talet genom ett uttalande av påven Johannes Paulus II och år 2000 upphävde kyrkan domen.

Ett annat känt exempel kan hämtas från 1800-talets England. En omstörtande vetenskaplig upptäckt skakade då det religiösa etablissemanget i grunden. Charles Darwins upptäckt av den biologiska evolutionen offentliggjordes 1859 i skriften *"Om arternas uppkomst"* (*On the Origin of Species*). Inte minst påståendet om människans släktskap med apan betraktades som fullständigt groteskt och som en fasansfull förolämpning mot människosläktet. Darwin hotades inte med döden men fick utstå smälek och förtal för sin revolutionerande upptäckt. Inför firandet av 150-årsjubileet av Darwins evolutionsteori bad den engelska kyrkan på sin hemsida Darwin om ursäkt för att man *"missförstått"* honom och därigenom *"uppmunt- rat andra att fortfarande missförstå dig"*.

Religionen har även utnyttjats för spridande av konspirationsteorier. Brasiliens president Jair Bolsonaro hänvisar under coronapandemin 2020 till pingstpastorn Edir Macedo som säger: *"Oroa er inte för coronaviruset. Det är Satans teknik att sprida rädsla."*

Att kunskap inte alltid setts som något positivt eller något att sträva efter illustreras av Bibelns berättelse om Adam och Eva. Att de blev upplysta om verkligheten på jorden och medvetna om sig själva fick ödesdigra konsekvenser. Några kan undra hur det skulle gått om Adam och Eva i förväg haft kunskap om vad som skulle hända när

de åt av den förbjudna frukten. Kanske hade de kunnat motstå frestelsen och därmed räddat mänskligheten från den död och pina som enligt Bibeln blivit vårt öde.

Fortfarande efter två tusen år ses idag kunskap i vissa religiösa kulturer som något farligt, något som ska undvikas. Och den som lyfter fram betydelsen av kunskap, inte minst för den uppväxande generationen, kan råka illa ut. Det fick Malala Yousafzai erfara.

Den femtonåriga pakistanska flickan sköts i huvudet av religiösa fundamentalister den 9 oktober 2012. Skälet till mordförsöket var att stoppa Malalas kamp för flickors rätt att få gå i skolan. Hon hade turen att överleva och fick 2014 motta Nobels fredspris.

Malala Yousafzai

KOMMENTAR

Vi såg tidigare i AI:s svar om universums och världens skapelse att valet av begrepp kan ha betydelse för utfallet. Begreppet universum tolkas som en mer avlägsen, livlös miljö jämfört med begreppet världen som mer kopplas till jorden och livet på jorden.

Svaren på de frågor vi nu ska ställa till AI kan också påverkas av ordval. I det här fallet begreppen *livsinställning* och *livsåskådning*.

Kan det vara så att begreppet *Livsinställning* ligger närmare ett mer individuellt sätt att se på tillvaron här och nu. Och då med en närmare koppling till värderingsfrågor som etik och moral. Kan *Livsåskådning* å andra sidan anknyta mer till de stora frågorna kring samhället, jorden och universum. Låt oss titta lite närmare på hur AI resonerar.

Fråga 1 - Vad innebär en religiös livsinställning? (ordagrant enligt ChatGPT):

”En religiös livsinställning innebär att man har en stark tro på en eller flera högre makter samt att man följer de läror, principer och traditioner som är förknippade med sin religion. Det kan innebära att man deltar i regelbundna gudstjänster eller ceremonier, ber eller mediterar, praktiserar vissa moraliska principer och lever enligt en uppsättning regler och normer som är fastställda av religionen.

En religiös livsinställning kan också innebära en känsla av gemenskap med andra människor som delar samma tro, och en övertygelse om att ens religion ger en mening och syfte i livet. Det finns många olika religioner i världen och olika människor har olika sätt att utöva sin religiösa livsinställning, men gemensamt för alla är att den utgår från en stark tro på en högre makt eller en gudomlig kraft.”

Fråga 2 - Vad innebär en religiös livsåskådning? (ordagrant enligt ChatGPT):

”En religiös livsåskådning är en uppfattning om livet och världen som baseras på en tro på en eller flera gudomliga krafter eller högre makter. En sådan livsåskådning kan innefatta en övertygelse om att det finns en mening med livet som sträcker sig bortom det materiella och fysiska, och att det finns ett syfte med mänsklig existens som är kopplat till det gudomliga eller det andliga.

En religiös livsåskådning kan också innebära ett visst sätt att leva som präglas av moraliska och etiska normer som är grundade i den religiösa tron. Det kan inkludera praktiserande av specifika ceremonier, rituella handlingar eller gudstjänster, och att ha en personlig relation med det gudomliga.

De religiösa livsåskådningarna kan variera mycket mellan olika religioner och trosuppfattningar. Det kan också finnas skillnader i hur mycket en person integrerar sin religiösa tro i sitt vardagliga liv. För vissa personer är religionen en central del av deras livsåskådning och för andra är det en mindre del.”

Fråga 3 - Vad innebär en sekulär livsinställning? (ordagrant enligt ChatGPT):

”En sekulär livsinställning innebär att man betraktar livet och världen utifrån en icke-religiös synvinkel och inte tror på en gudomlig eller övernaturlig kraft som styr tillvaron. Istället söker man efter förklaringar och svar på livsfrågor med hjälp av rationellt tänkande, vetenskapliga metoder och empirisk evidens.

En sekulär livsinställning innebär också en attityd av självständighet och oberoende i att forma sin egen moraliska kod, och att man inte nödvändigtvis följer traditionella religiösa värderingar och normer. Många som har en sekulär livsinställning har istället en etisk kompass som baseras på principer som jämlikhet, frihet och rättvisa, och som är baserade på en humanistisk grundsyn.

Sekulära livsinställningar kan variera mycket mellan olika individer, men gemensamt är att man inte betraktar världen eller livet utifrån en religiös eller andlig tro. Istället kan man söka efter mening och syfte i livet genom personliga mål, relationer med andra människor, kreativitet, eller andra saker som ger livet värde och meningsfullhet.”

Fråga 4 - Vad innebär en sekulär livsåskådning? (ordagrant enligt ChatGPT):

”En sekulär livsåskådning innebär att man inte utgår från religiösa eller övernaturliga föreställningar, när man söker svar på livets stora frågor och utvecklar sin moraliska världsbild. Istället bygger man sin syn på livet utifrån vetenskap, logik, och erfarenhet.

En person med en sekulär livsåskådning kan tro på vetenskapliga förklaringar för hur universum och livet på jorden uppstod, snarare än en religiös skapelseberättelse. De kan också anse att det är upp till oss människor att lösa världens problem, snarare än att vänta på ett övernaturligt ingripande eller förbön från en gud.

Sekulära livsåskådningar kan också innebära att man utvecklar en moralisk världsbild baserad på mänskliga rättigheter, social rättvisa och ansvar för planeten, snarare än på religiösa dogmer eller traditionella värderingar. Detta innebär inte att en person med en sekulär livsåskådning inte kan vara andlig eller ha en känsla av mening och syfte i livet, men det betyder att de inte ser detta som något övernaturligt eller religiöst.”

Fråga 5 - Hur kan artificiell intelligens (AI) påverka religionen?
(ordagrant enligt ChatGPT):

”Artificiell intelligens (AI) kan påverka religionen på flera sätt. Här är några exempel:

Ökad tillgänglighet till religiös information: AI kan användas för att indexera och kategorisera religiösa texter och skrifter, vilket kan göra det enklare för människor att hitta relevant information om sin religion.

Användning inom religiös praxis: AI kan användas för att automatisera vissa religiösa ritualer, som till exempel att recitera böner eller utföra religiösa ceremonier.

Utveckling av religiös etik och moral: AI kan hjälpa till att formulera och analysera etiska och moraliska dilemman inom religionen, vilket kan påverka hur religiösa lagar och traditioner utvecklas.

Utmaning av religiösa trosuppfattningar: AI kan ställa utmanande frågor till religiösa trosuppfattningar och traditioner, som kan leda till diskussioner och en djupare förståelse av religionen.

Skapande av nya religioner: AI kan möjliggöra för människor att skapa helt nya religioner baserade på teknologin och dess möjligheter.

Det är viktigt att notera att AI inte kommer att ersätta religionen eller dess praxis, utan snarare kan den komplettera och förbättra den på olika sätt. Det är också viktigt att tänka på att religionen kan påverka hur AI används och utvecklas.”

Fråga 6 - Hur kan religionen påverka hur AI används och utvecklas? (ordagrant enligt ChatGPT):

”Religionen kan påverka hur AI används och utvecklas på flera sätt, både positiva och negativa. Positivt kan religionen betona vikten av att skapa teknik som är etiskt rättfärdig, som respekterar mänskliga rättigheter och som gynnar välfärden för alla. Vissa religioner kan också betona vikten av att ha en djup respekt för naturen och att bevara dess integritet, vilket kan leda till en ökad medvetenhet om AI:s miljöpåverkan.

Negativt kan religionen också användas för att rättfärdiga diskriminering eller för att skapa teknik som är mer fördelaktig för vissa grupper än andra. Till exempel kan en religion som ger företräde åt en viss etnicitet, kön eller tro leda till en snedvriden utveckling av AI som gynnar denna grupp på bekostnad av andra.

En annan potentiell negativ inverkan av religion på AI-utveckling är en stelhet i synen på människans roll och värde. Vissa religioner kan betona att människor är överlägsna andra livsformer och därmed kan motverka utvecklingen av AI som är mer autonom och kapabel än människor.

Sammantaget kan religionens inverkan på AI-utveckling vara både positiv och negativ, och det är viktigt att hitta en balans mellan tekniska framsteg och etiska värderingar. Detta kan uppnås genom en öppen och inkluderande diskussion som involverar människor med olika bakgrunder, perspektiv och tro.”

AI:s beskrivning av en religiös *livsinställning* jämfört med en religiös *livsåskådning* ser i stora drag likartad ut. Skillnaderna är hårfina. Möjligen kan livsinställning ligga närmare områden som

etik och moral, medan livsåskådning något mer knyts till de stora filosofiska frågorna.

Som tidigare konstaterats är de historiska och geografiska skillnaderna i olika kulturers religiösa och sekulära livsåskådningar betydande. Skillnaderna har lett till och kan fortfarande leda till konflikter med psykiskt och fysiskt våld eller i värsta fall krig och förödelse som följd.

Finns det då något som skulle kunna överbrygga de ideologiska barriärerna och minska konfliktnivån inom överskådlig tid? Det ska vi ta upp i det avslutande kapitlet.

DEN GYLLENE REGELN

Två världar

Ur ett vetenskapligt perspektiv saknas empiriska observationer som antyder att gudar eller andra övernaturliga makter ligger bakom universums utveckling, livets uppkomst eller forandet av människan. Det finns heller inget som talar för att övernaturliga aktörer i framtiden kommer att ta initiativet till människans eller jordens undergång. Det saknas helt enkelt empiriska belägg för att övernaturliga väsen som andar, demoner, djävlar och gudar existerar.

Om de inte existerar har mänskligheten under hela sin historia trots sig styrts av övernaturliga aktörer - som inte finns. Annat än i vår hjärna. I vår fantasi. Allt övernaturligt kan då ses som världshistoriens mest framgångsrika sagoberättande.

Biologisk dualism

En förklaring till att vi människor kan tolka ”samma verklighet” utifrån å ena sidan en övernaturlig värld och å den andra sidan utifrån en naturlig värld kan kanske sökas i det faktum att vår hjärna fysiologiskt är uppbyggd av två halvor med inbördes delvis olika ”arbetsuppgifter”.

Den vänstra hjärnhalvan sköter främst analyser, logik, fakta, matematik och språk medan den högra hjärnhalvan ansvarar för konst, kreativitet, intuition, fantasi, känslor och drömmar.

Kan det då vara så att en mer dominant högerhjärna (den känslobaserade) har närmare till att tro på en övernaturlig värld än en dominant vänsterhjärna (den faktabaserade)?

Följande experiment pekar i den riktningen. När man blockerade signalerna mellan hjärnhalvorna genom att kirurgiskt skilja de båda hjärnhalvorna åt vid behandling av en person med svår epilepsi, visade det sig att den ena hjärnhalvan efter operationen inte visste vad den andra hjärnhalvan upplevde, tänkte och tyckte.

När man ställde frågan om religiös tro till den opererade personens högra hjärnhalva (genom att visa en skylt endast för vänster öga) svarade personen att den trodde på gud. Ställdes samma fråga till personens vänstra hjärnhalva (genom att visa skylten för höger öga) blev svaret att hen inte trodde på gud. Personen med separerade hjärnhalvor var med andra ord både troende och icke-troende, både religiös och sekulär.

Att olika världsbilder kan rymmas samtidigt i vår hjärna när hjärnhalvornas inbördes kommunikation är intakt kanske kan förklara det faktum att religiösa personer till och från tvivlar på sin tro medan icke-troende personer ibland säger sig uppleva andliga ”övernaturliga” tillstånd.

Ser man Gud som en metafor för det vi inte förstår kan man fråga sig vad som händer om styrkeförhållandet mellan hjärnhalvorna förändras över tid när nya fakta och kunskaper om den naturliga världen forskas fram. Om främst vänster hjärnhalva får bättre faktaunderlag för sin världsbild skulle följden kunna bli att tron på högre övernaturliga makter i den högra hjärnhalvan tappar mark. Metaforiskt uttryckt byter då hjärnan successivt ut den svarta prästkappan (den övernaturliga, religiösa världsbilden) mot den vita läkarrocken (den naturliga, sekulära världsbilden).

Ett slående exempel på hur ny ”sekulär” information förändrade vår syn på världen är den tekniska uppfinningen åskledaren. Förödande blixtnedslag som tidigare uppfattades som guds straff kunde genom åskledaren ledas direkt ner i jorden. Och intressant nog skulle de första åskledarna i Sverige sättas upp på kyrkor. Inte för att kyrkorna var speciellt utvalda av gudomen som lämpliga bestraffningsobjekt, utan för att kyrkornas höga torn i landskapet av naturliga skäl utgjorde speciellt utsatta punkter för blixtnedslag. Exemplet illustrerar det faktum att ju mer vi förstår hur världen fungerar desto svårare blir det att knyta fenomen och händelser till något övernaturligt eller gudomligt.

Etik och moral

Etik och moral bygger i de flesta religioner, inte minst i världsreligionerna, på vad övernaturliga aktörer angett som vägledande levnadsregler för människorna. Om nu dessa övernaturliga aktörer inte existerar annat än i vår fantasi är det människorna själva som har utformat även de tusenåriga regelverken. Och dessa regelverk hamnar därmed i samma etiska och moraliska härad som sekulära rätts- och moralprinciper.

Vad skulle då kunna ses som grundläggande värderingar? Något som alla människor, såväl religiösa som sekulära, skulle kunna enas kring, oberoende av tid och rum, arv och miljö och en övernaturlig värld? Finns det någon minsta gemensam nämnare att navigera efter?

Ja, det verkar så. Den gemensamma nämnaren har kallats *Den gyllene regeln*.

Vi avslutar den här skriften med några exempel på tankar kring den gyllene regeln. Tankar som har lyfts fram i olika kulturer under historiens gång.

Den kinesiska vishetsläraren Konfucius, grundaren av konfucianismen för 2500 år sedan, rekommenderar följande levnadsregel: *"Vad jag icke vill att människorna skall göra mig, det vill jag icke heller göra människorna."*

Några hundra år senare presenterar den judiske predikanten Jesus från Mellanöstern en kristen motsvarighet: *"Allt vad ni vill att människorna skall göra er, det skall ni också göra dem."*

Inom filosofin är den tyske filosofen Immanuel Kants rekommendation på 1600-talet e Kr: *"Handla endast efter den maxim om vilken du samtidigt kan vilja att den upphöjdes till allmän lag."*

Och den engelske filosofen, John Stuart Mill, betraktad som 1800-talets mest inflytelserika liberala ideolog, menar att den rätta handlingen är den som *maximerar nyttan och minimerar lidandet för så många som möjligt*.

Nobelprisens grundare, den svenske industri- och vetenskapsmannen Alfred Nobel, skriver i slutet av 1800-talet i ett brev till en kristen kyrkoledare: *”Våra religiösa åsikter är kanske mer formellt än verkligt skilda för vi instämmer ju båda i att man bör behandla sin nästa som man själv vill bli behandlad av honom.”*

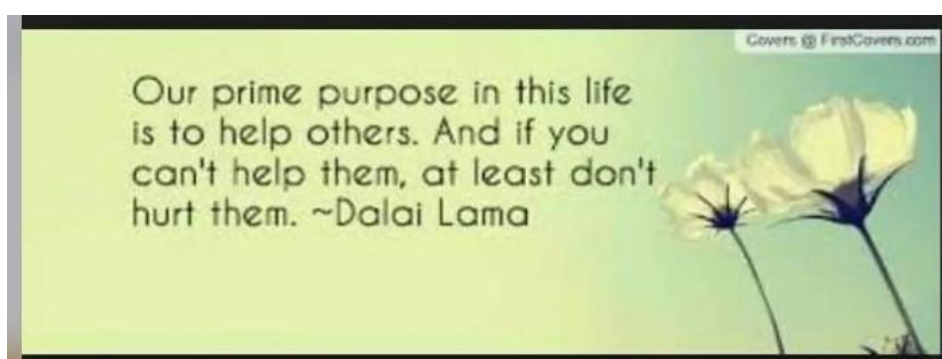
I diktsamlingen *Dagsedlar* (1954) talar den svenske författaren Stig Dagerman samma språk:

*”Jorden kan du inte göra om
Stilla din häftiga själ
Endast en sak kan du göra
en annan människa väl.”*

Den amerikanske pastorn Dr Martin Luther King Jr, mottagare av Nobels fredspris och ledare inom den afroamerikanska medborgarrättsrörelsen, uttrycker sin vision i det berömda talet i Washington DC 1963:

”Jag har en dröm, att nationen en dag ska resa sig och göra den verkliga innebörden av sin troslära till verklighet. Vi anser att dessa sanningar är självklara, att alla människor skapats som likar.”

Och den buddhistiske munken Dalai Lama från Tibet (f. 1935) klär sin version av den gyllene regeln i följande ord:

Martha Nussbaum, (f. 1947), amerikansk filosof och professor i rättsetik, formulerar sin syn på den gyllene regeln genom att betona *alla människors rätt till lika möjligheter att leva meningsfulla och goda liv.*

Och så låter vi AI få sista ordet:

”Den gyllene regeln säger ”behandla andra som du vill bli behandlad själv”. Det innebär att man bör visa respekt och omtanke för andra människor på samma sätt som man önskar att andra ska visa respekt och omtanke för en själv. Regeln är en grundläggande princip för samarbete och medmännisklighet i samhället.” (ChatGPT)

LITTERATUR OCH KÄLLOR

- Albrektson, Bertil, *Newton och bibeln*, Carlssons, 2015.
- Anderberg, Niklas, *Tro och tvivel*, Sans nummer 3, 2020.
- Armstrong, Karen, *Myternas historia*, Albert Bonniers Förlag, 2005.
- Armstrong, Karen, *Historien om Gud*, Brombergs, 2010.
- Bibeln eller Den heliga skrift, AB.P. Herzog & Söner, 1917.
- Boström, Nick, *Superintelligence – Paths, Dangers, Strategies*, Oxford University Press, 2014.
- Brändén, Henrik, *Själens biologi och vår fria vilja*, Celanders förlag, 2020.
- Bäckström, David, *Hjärnan skapar mening*, Sans nummer tre, 2023.
- Bäckström, David, *Fantasin gör oss mänskliga*, Sans nummer tre, 2023.
- Carlberg, Ingrid, *Nobel – Den gåtfulle Alfred, hans värld och hans pris*. Norstedts, 2019.
- Clayton, Phillip, *Religion och naturvetenskap*, Dialogos Förlag, 2017.
- Dartnell, Lewis, *Ursprung – Hur jorden formade oss*, Volante, 2021.
- Davour, Anna, *Naturlagar – finns de?* Forskning & Framsteg, #5-2021.
- Davour, Anna, *Konspirationsteorier. Från 11 september till covid 19*, Forskning & Framsteg, #7-2021.
- Dawkins, Richard, *Unweaving the Rainbow: Science, Delusion and the Appetite for Wonder*, Houghton Mifflin, 1998.
- Dawkins, Richard, *Illusionen om Gud*, Leopard Förlag, 2006.
- Dirke, K., et al, (Red.), *Dödens idéhistoria*, Appell Förlag, 2022.
- Elensky, Torbjörn, *Konsten att avbilda*, Sans nummer 2, 2022.
- Elfhag, Kristina, *Livsutvecklingens psykologi*, Sans nummer 2, 2022.
- Enquist, Per Olov, *Lewis resa*, Norstedts, 2001.
- Eriksson, Bo, *Bestiarium, En medeltida djurbok*, Dialogos Förlag, 2009.
- Fazlhashemi, Mohammad, *Vems islam, De kontrastrika muslimerna*, Studentlitteratur, 2014.
- Forsén, Sture, *Nollans väg till matematikens finrum*. Sans nummer 2. 2021.
- Frank, Eskil, *Giv mig, min son, ditt hjärta*, Fri tanke, 2013.
- Frank, Eskil, *Den kristna trons identitet – Ett "biometriskt" perspektiv*, Katedralsakademien, 2024.

- Fredholm, Bertil, *Människans eviga frågor – sex essäer om vad vi kan och inte kan veta*, Fri Tanke, 2023.
- Frängsmyr, Tore (edit), *Science in Sweden, The Royal Swedish Academy of Sciences 1739-1989*, Canton MA, Science History Publications, 1989.
- Goldstein, Rebecka, *Spinoza och jag*, Fri Tanke, 2019.
- Goleman, Daniel, *Känslans intelligens*, Wahlström & Widstrand, 1998.
- Goodall, Jane, *I människans skugga. Om likheter och olikheter mellan schimpanser och människor*, Sans nummer 3, 2021.
- Harari, Yuval Noah, *Sapiens, En kort historik över mänskligheten*, Natur & Kultur, 2012.
- Harari, Yuval Noah, *Homo Deus, En kort historik över morgondagen*, Natur & Kultur, 2017.
- Harris, Sam, *The End of Faith – Religion, Terror, and the Future of Reason*, The Free Press – Simon & Schuster UK Ltd, 2006.
- Harrison, Dick, *Ondskans tid: en historia om trolldom och häxeri*, Historiska Media, 2022.
- Harrison, Dick, *Maktstrategi bakom Olavskult*, Populär Historia, Nr 12/2022.
- Henrikson, Alf och Wang Tsu-Yüs, *Konfucius Lilla Röda*, Asplunds förlag, 1987.
- Holmberg, Nordin, Tunlid (red.) *Djurens idéhistoria*, Nya Doxa, 2010.
- Hägerström, Axel, *Jesus: en karaktärsanalys*, Föreläsningsserie, 1907. (Dejavu Publicering, 2012)
- Häggman, Sofia, *Egyptens mumier. Evig fascination för lindade lik*, Populär Historia, Nr 12/2022.
- Hägglund, Martin, *Vårt enda liv: sekulär tro och andlig frihet*, Volante, 2020.
- Jackelén, Antje, *Gud är större*, Arcus, 2016.
- Jalalvand, Farshid, *Apan & Filosofen*, Fri Tanke, 2022.
- Jeffner, Anders, *I vetandets gränsmarker, Nio essäer om religion och verklighetstolkning*, Fri Tanke, 2017.
- Jerkert, Hansson (red.) *Vetenskap och villfarelse*. Leopard Förlag, 2005.
- Johnson, Paul, *De intellektuella, Människorna, Myterna, Moralen*, Timbro, 1989.
- Jonsson, Broberg, Johannesson (red.), *Historiens vingslag, Konst, Historia, Ornitologi*, Bokförlaget Atlantis, 1987.

- Karlsson, Ingmar, *Tro, Terror och Tolerans, Essäer om religion och politik*, Wahlström & Widstrand, 2004.
- Kersten, Holger, *Jesus lived in India. His Unknown Life Before and After the Crucifixion*, Penguin Books, 2001.
- Knutsson Bråkenhielm, Lotta, *Svenskarna och religionen*, Sans nummer 4, 2021.
- Kuusela, Tommy, *Hur kom jultomten till Sverige?* Institutet för språk och folkminnen 2017.
- Koranen*, Översättning från arabiskan av K.V. Zetterstéen, Mån-pocket Fakta/Wahlström & Widstrand, 2003.
- Lindfors, Patrik, *Kristendom*, Fri Tanke, 2020.
- Ljungdahl, Axel, *Profetrörelser: deras orsaker, innebörd och förutsättningar*. Almqvist & Wiksell, 1969.
- Lodén, Torbjörn, *Konfucius samtal*, Appell förlag, 2016.
- Lundmark, Lennart, *Tvivlarens Guide till nya testamentet*, Fri Tanke, 2013.
- McNeill, John R. & McNeill, William H., *Mänskliga nätverk, Världshistorien i ett nytt perspektiv*, SNS, 2006.
- Nord, Guenther, Weiss (Edit.), *Formations of Belief: Historical Approaches to Religion and the Secular*, Princeton University Press, 2019.
- Ottosson, Stellan, *Profeter, kärlek och ond bråd död*, Carlssons, 2002.
- Ottosson, Stellan, *Jesus, Paulus och kärleken*, Carlssons, 2010.
- Ottosson, Stellan, *Darwin – Den försynte revolutionären*, Fri Tanke, 2016.
- Pääbo, Svante, *Neandertalmänniskan. På spaning efter försvunna gener*. Fri Tanke, 2014.
- Rickman, Hans, *Vår mystiska granne*, Forskning & Framsteg #9-2017.
- Rosling, Hans, *Factfulness – Tio knep som hjälper dig att förstå världen*, Natur & Kultur, 2018.
- Rovelli, Carlo, *Helgoland - Den relationella tolkningen av kvantfysiken*, Fri Tanke, 2022.
- Russel, Bertrand, *Why I Am Not a Christian*, George Allen & Unwing LTD, 1957.
- Rådström, Niklas, *Boken*, Albert Bonniers Förlag, 2013.
- Sachs, Lisbeth, *Vad kan vi lita på?* Sans nummer 2, 2022.

- Sahlberg, Bengt, *Vad gör en Gud?*, Appell Förlag, 2018.
- Sahlberg, Bengt, *Ske din vilja...*, Sans nummer 3, 2020.
- Santillo Frizell, Barbro, *Pastoral landskap, Myt och verklighet*, Carlssons, 2006.
- Ström, Folke, *Nordisk hedendom*, Akademiförlaget Gumperts, 1961.
- Sturmark, Christer, *Upplysning i det 21:a århundradet: tro och vetande 3.0*, Fri tanke, 2015.
- Sundén, Hjalmar, *Religionen och rollerna, Ett psykologiskt studium av fromheten*, Svenska kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag, 1960.
- Svanberg, Ingvar, *Religion I Rörelse, Äkta Svenskt, En mångfaldig resa i tiden*, STF:s årsbok, 2009.
- Tegmark, Max, *Vårt matematiska universum: mitt sökande efter den yttersta verkligheten*, Volante, 2014.
- Tegmark, Max, *Liv 3.0, Att vara människa i den artificiella intelligensens tid*, Volante, 2017.
- Thurfjell, David, *Det gudlösa folket: de postkristna svenskarna och religionen*, Molin & Sorgenfrei, 2015.
- Thurfjell, David, *Granskogsfolk: Hur naturen blev svenskarnas religion*, Norstedts, 2020.
- Thurfjell, David, *En lockton i ödemarken: om människans förmåga att besjäla världen*, Norstedts, 2023.
- Uddenberg, Nils, *Idéer om livet: En levande materia Mångfald och utveckling Band I*, Natur och Kultur, 2003.
- Uddenberg, Nils, *Idéer om livet: Arvets natur Känn dig själv Band II*, Natur och Kultur, 2003.
- Wassén, Cecilia & Hägerland, Tobias, *Den okände Jesus, Berättelsen om en profet som misslyckades*, Langenskiöld, 2016.
- Wetterberg, Gunnar, *Prästerna*, Albert Bonniers förlag, 2022.
- Wetterberg, Gunnar, *Handbok i kyrkolagfarenhet*, 1956.
- Wibeck, Sören, *Religionernas historia, om tro, hänförelse och konflikter*, Historiska Media, 2003.

Wikforss, Åsa, *Direktörstal i Svenska Akademien 2021*, Sans nummer 2. 2022.

Wilkinson, Philip, *Myter & Legender, En illustrerad handbok om ursprung och innebörd*, Tukan Förlag, 2011.

Östberg, Wilhelm (red.), *Med världen i kappsäcken, Samlingarnas väg till Etnografiska museet*, Etnografiska museet, 2002.

REGISTER

- Aboriginer 10, 35, 40, 49
Abraham 39, 41
Adam och Eva 45,47,52
Afghanistan 33
Afrika 11,12, 16, 40
Aido Hwedo 9
Akhenaton 51
Alaska 16, 21
Alfred Nobel 63
Alver 45
Amuletter 44
Antikrist 28
Anubis 25
Apep 24
Apis-tjuren 25
Apokalyps 28
Apostlatiden 36
Asatron 10, 11, 17, 21
Asgård 10
Ask och Embla 21
Astrologi 51
Aton 51
Avlatsbrev 39
Ayers Rock 35
Azteker 38
- Babylonisk mytologi 10
Balsamering 24
Basilisk 45
Bergsrået 45
Besvärjelser 44
- Bibeln 11, 14, 15, 21, 23, 28, 36, 39, 41, 42, 45, 46, 47, 49, 52, 53
Big Bang 12, 13, 14
Bikt 44
Biomolekyler 17
Biskop 36, 37
Björor 45
Blasphemy 48
Brahma 12, 20, 21, 36
Brännoffer 39
Buddha 26
Buddhism 26
Buraq 16
Bysantinsk 35
Bysen 45
Bäckhästen 45
Bönematta 37
- Charles Darwin 17, 22, 52
- Dag 51
Dalai Lama 63
Demoner 6, 45, 60
Diocletianus 42
Djinner 45
Djävulen 28,45
DNA 18, 23
Dop 39, 40
- Edens lustgård 39, 45
Edir Macedo 52
Egyptens mytologi 16

Engelska kyrkan 52
Europa 34, 48, 49
Eurynome 11
Evolution 6, 17, 19, 23, 52
Exoplaneter 18
Exorcism 45

Fader Korp 16, 21
Faraos 51
Fatwa 47
Fetischer 44
Fimbulvinter 28
Folketro 42, 45
Fonfolket i Dahomey 12
Franciskus 49
Förbannelser 44

Galaxer 12, 13
Galileo Galilei 51
Gamla testamentet 13, 38, 41
Gamla 13
Genetisk kod 18, 19, 22
Gengångare 6, 45
Glosor 45
Grekisk mytologi 11, 51
Grottmålningar 44
Gruvrådet 45
Guds ande 11
Gudstjänst 54
Gårdstomte 45

Hagia Sofia 35
Hajj 34
Helgon 36, 42, 43
Heliga anden 36
Heliga Birgitta 44
Heliga graven 25
Helios 51
Helvetet 6
Herrens ängel 39
Hesekiel 43
Hinduismen 12, 20
Homo sapiens 22, 31
Homosexualitet 47
Hugin 17
Huldra 45
Hädelse 48
Hällristningar 44
Hästkött 41
Häxor 48
Häxprocess 48

Imam 36
Immanuel Kant 62
Indra 16
Initiationsrit 40
Inkvisionen 48, 52
Inuiter 16, 21
Isak 39
Islam 10, 16, 21, 23, 25, 28, 34, 40, 41, 42, 45, 47
Islamiska staten (IS) 48
Istanbul 35, 50

Jaguargud 16
Jakob den äldre 34
Jaktmagi 44
James Webb 112, 18
Jerusalem 25, 34

Jesus 25, 28, 34, 39, 40, 62
 Jihad 25
 Johannes Paulus II 52
 John Stuart Mill 62
 Judendomen 10, 21, 23, 34, 38, 40
 Jungfrufödelse 43
 Jättar 6

 Kaba 34
 Kalif 36
 Kannibalism 42
 Kaosdraken 10
 Kardinal 36
 Karma 26
 Katakomber 42
 Katolicismen 48
 Keltiska riket 41
 Kirillen 50
 Klagomuren 34
 Klemens IV 48
 Konfirmation 40
 Konfucianismen 62
 Konvertering 47
 Korsfästelse 40
 Korstågen 25
 Kosher 41
 Krim 50
 Kristendomen 10, 14, 21, 23, 28,
 34, 36, 38, 40, 42, 45
 Kunskapens träd 45, 47
 Kvarngubben 45
 Kyrkogrimen 45

 Lindormen 45
 Ljubov Luttjin 50

 Lovprisning 37
 Lucia 42, 43
 Lyckorike 28

 Malala Yousafzai 53
 Marduk 10
 Martin Luther 48
 Martin Luther King 63
 Martyr 25, 36, 42, 43
 Mawu 12
 Mayakulturen 16, 21, 28
 Medicinman 36
 Mekka 34, 37
 Mesopotamien 51
 Mirakler 21, 41, 43
 Missionär 36, 49
 Mjölkharen 45
 Monoteism 42
 Morias land 39
 Moské 33, 35, 37
 Moskvapatriarkatet 50
 Muftie 36
 Muhammed 16
 Mulla 36
 Mumie 24
 Munin 17
 Munk 36,63
 Muslim 25, 33, 34, 46
 Människooffer 38

 Nattvarden 40
 Nirvana 26
 Nobelpris 53
 Nordisk mytologi 16, 28, 51

Norrsken 26
 Nu Wa 22
 Nun 16
 Nåjd 36
 Näcken 45

 Oblat 40
 Ockultism 45
 Oden 10, 17
 Oknytt 45
 Om arternas uppkomst 52
 Omskärelse 40
 Orakel 36
 Ortodoxa kyrkan 50
 Osiris 24, 25
 Otrohet 47

 Packor 45
 Pangu 10
 Paradiset 25, 42, 45
 Patriarken i Istanbul 50
 Paulus 49
 Pawneeindianer 51
 Pilgrimsfärd 34
 Pillerbaggen 16
 Pingstpastor 52
 Plinius d.ä 45
 Polynesisk mytologi 10
 Polyteism 41, 51
 Profet 6, 16, 33, 36, 43, 44
 Protestantism 48
 Purucha 21
 Påven 36, 48, 49, 52

 Rabbin 36
 Ragnarök 28
 Re 16
 Reinkarnation 24
 Romerska riket 41

 Sakrament 39
 Samer 49
 Santiago de Compostela 34
 Satan 48, 52
 Schaman 36, 44
 Schimpansen 22
 Shakuru 51
 Sharia 47
 Shiamuslimer 46
 Sionister 28
 Själavandring 24, 26
 Själavandring 31
 Sjörådet 45
 Skapelseberättelser 9, 10, 11, 21, 23, 56
 Skogsrår 45
 Skrock 45
 Skärselden 39
 Slavisk mytologi 11
 Spöken 6, 45
 Sunnimuslimer 46
 Svenska kyrkan 31, 37, 49
 Syndaförlåtelse 39
 Syrakusa 42

 Tacksägelse 37, 38
 Tangaroa 10
 Tatuering 40
 Tillbedjan 37

Tor 16
Totempålar 44
Treenigheten 39, 44
Troll 6, 45
Trollkonster 44
Trolltrumma 44
Troyes 48

Uluru 35
Underjorden 11, 24, 51
Universum 11, 12, 13, 14, 15, 16,
17, 18, 38, 45, 51, 52, 53, 54, 60
Uppenbarelser 44

Varulv 6, 45
Ve 10
Veles 11
Vidskepelse 44
Vile 10

Vintergatan 12
Virgo Martyr 42
Vishnu 12, 20
Vittror 45
Vålnader 45
Väckelserörelse 28
Västra muren 34
Vättar 45

Yama 25
Yggdrasil 11
Ymer 10
Yorubafolket 11
Yttersta domens dag 28

Återfödelse 26

Älvor 45